

A VONATKOZÓ MONDATOK NYELVHELYESSÉGI KÉRDÉSEI

Bölcsészeti doktori értekezés

Írta:

Kollányi Teréz

Szeged, 1963.

Diss.

B 286

A vonatkozó névmások és határozószók alaki problémája

A vonatkozó névmás - mint Klemm megállapítja /TörtMondt. 467-8/ - eredetileg ki, mi, mely stb. volt. Ezeknek az alakoknak a vonatkozón kívül kérdő szerepük is van, de különösen a régi nyelvben határozatlan névmásokul is használatosak. Pl. Aki nem hiszi, vigye el az Ördög. NyF. 51. sz. 14. A vonatkozó mondat eredeti értéke ez volt: /Vala/ki nem hiszi? /- ha valaki nem hiszi/. Ilyen kérdő hangmenetű feltételes főmondatok és kijelentő főmondatok, az utánuk következő mondattal kapcsolatba kerülve, elvesztették kérdő, illetve kijelentő főmondat jellegüket, és vele összetett mondatot alkottak, a határozatlan ki, mi névmás pedig vonatkozó viszonyba lépett a másik mondatban lévő rámutatás képzetével. Így a határozatlan ki, mi, mely stb. vonatkozó értelművé lett.

A vonatkozó névmás kérdő névmásból is fejlődhetett, ebben az esetben a vonatkozó mondat független vagy függő kérdő mondat volt. Pl. Ki bűnös? Haljon! - Szóljon! ki tudja? - Mondd el! Mit láttál? Az első mondat állítmányával könnyen társul a rámutatás képze- zete. Haljon az! Szóljon az! Mondd el azt! S ez vonatkozó viszony-

ba került a másik mondat kérdő névmásával, úgyhogy ez vonatkozó értelmet vett fel, s kérdő jellegét elvesztette. Ezeket a mondat-párokat tehát így kezdték érteni: Ki bűnös, /az/ haljon! Szóljon /az/, /a/ki tette! Mondd el /azt/, /a/mit láttál! stb. Ha kérdő névmásból keletkezett a vonatkozó névmás, akkor a kérdő névmásnak el kellett veszteni a hangsúlyát s így valószínűbb, hogy a határozatlan névmásból keletkezett a vonatkozó névmás /vö. Klemm: i. h./.

A vonatkozó névmásoknak nyelvünkben két alakjuk van. A régi egyszerű ki, mi, mely és az újabb összetett aki, ami, amely. Az a mutató névmás volt eredetileg, s a főmondat végén, illetőleg a vonatkozó mondattal határos részén rámutató mondatrészül szerepelt, majd a beszéd folyamán összekapcsolódott a vonatkozó mondat kezdő szavával /ki, mi, mely stb./ egységes névmássá: az-ki, azmi, azmely stb. /vö. Klemm i. m. 466/. További fejlődéssel, hasonulással aztán akki, ammi, ammely lett, majd rövidüléssel aki, ami, amely. Az a mutató névmási elem elhomályosulásának következménye lett még, hogy a főmondatban újra kitették a mutató névmást.

A vonatkozó névmások rövidebb és hosszabb alakjának használatáról eltérők a vélemények. Van olyan nézet, mely szerint a vonatkozó névmásnak rövidebb alakja nem helyes, csak a hosszabb. A melyik és az amelyik között ugyanis van olyan különbség, hogy a rövidebb forma csak kérdő névmás lehet, a hosszabbik pedig vonat-

kozó névmás. Pl.: "Melyiket adod nekem? - Amelyiket akarod" /vö.

Nagy J. Béla: Nyműv. 309/. Ennek alapján egyesek a ki, mi névmást kérdőnek, az aki, ami, amely alakot pedig vonatkozóznak tartják, s a vonatkozó mondatban a rövid alakot helytelenítik. Ez a megállapítás nem állja meg a helyét, mert a kérdő ki, mi névmás és az ugyanilyen alakú vonatkozó névmások csak betű szerint azonosak, de a beszédben, mondatban nagyon is különböznek egymástól, más a hangsúlyozásuk, hanglejtésük, sokszor más a kérdő meg a vonatkozó mondat szórendje is. Hasonlítsuk össze a következő mondatokat:

"Ki mondja meg, mit ad az ég?" /Vörösmarty/ és "Kinek a sors mindent adott, mi után a tömeg vágyódik..." /Eötvös/! A kérdő mondatban a névmás erős nyomatékú és magasabb hangfekvésű, a vonatkozóban pedig gyenge nyomatékú és alacsonyabb hangfekvésű /vö. Sági István: Men. II, 101/. Igaz, hogy sokszor éppen ezért a mutató szócska elhagyásával értelemzavar támadhat. A kétértelműség leginkább ott áll elő, ahol a visszamutató szót az ige - mégpedig előtetéses ige-kötő nélkül - nyomban követi; vagy ahol a létige elhallgatásával a visszamutató szót követő beszédrészek a mondat értelmét mindjárt nem mutatják ki. Ilyenkor az élőszó hangsúlyozással enyhíthet a bajon /de még itt is előfordulhatnak hibák, pl. szavazásnál/; de az olvasó csak akkor veszi észre a tévedést, amikor már az egész mondatot elolvasta. Pl.: "Ki nem akarja elismerni, hogy stb." /e h. aki/; "Mi alkalmas arra, hogy stb." /e h. ami/ /NyK. IV, 469/.

Nagy J. Béla /i. m. 310/ azt mondja, hogy csak az a szabály, hogy jelzőül nem használhatjuk a rövidebb ki, mi, mely vonatkozó névmást, hanem a hosszabb alakokat kell mondanunk: aki, ami, amely. Pl.: "Ami pénzünk volt, mind elfogyott"; "Amely gyermek megijed, anyja ölébe siet" /közmondás/; Toldi: "S amely kutya egyszerre hozzá közelített, Annak 6 szarvával repülni segített" /IX. 6/; Vörösmarty: "S amely napok tetőled elmaradtak, Add a szülőknek vissza" /Kis gyermek halálára/.

Ha a vonatkozó névmások sorsát megvizsgáljuk a nyelvújítás óta követett irodalmi gyakorlatban, azt láthatjuk, hogy a XVIII. század írói vegyesen használják az egyszerű és összetett vonatkozó névmásokat /vö. Sági István: i. h./.

A XIX. század első felében megfigyelhető az egyszerű vonatkozó névmás elterjedése az irodalmi nyelvben.

Kazinczy költői és prózai munkáiban egyaránt szinte egyenlő arányban írja mind a két változatot.

Kisfaludy Károly és Vörösmarty Mihály prózájában, még az elbeszélőben is, nemcsak az értekezőben, nagyobb arányú az egyszerű alakok, mint az összetettek használata.

Kölcsey munkáiban a lendületes előadás fokozásának egyik eszköze az egyszerű vonatkozó névmások használata. Pl. a Parainesisben: "Az emberi tehetség parányi lámpa, mely egyszerre keskeny kört

tölthet meg fényével"; "Ezreket fogsz láthatni, kik ajkaikon hordozzák a szent nevet; kik magasztalva említnek mindent, ami a honi föld határain belül találkozik, kik büszkén tekintenek az idegenre, s hálát mondanak az égnek, mely őket magyaroknak születni engedé"; "Teljes birtokában lenni a nyelvnek, melyet a nép beszél; ez az első s elengedhetetlen feltétel. De ...nem elég azon nyelvismeret, mely dajkánk karjai közt reánk maradt". Kölcsey azonban nem mellőzi az összetett vonatkozó névmást sem, használja ott, ahol a szebb hangzás megkívánja.

Eötvös József szinte csak az egyszerű alakokat használja, csak kivételesen akad nála összetett vonatkozó névmás.

Jókai első regényeiben is nagyon kevés az összetett vonatkozó névmás.

Petőfi nem követte ezt az irányt. Petőfitől kezdve a költői nyelvben terjednek az összetett alakok is. Petőfi János Vitézében, Arany Toldijában a ki és az aki egyenlő arányban fordul elő, az ami majdnem teljesen visszaszorítja a mi-t, viszont a mely és az amely közül az utóbbi alig néhányszor található.

Arany költői műveiben megfigyelhető a vonatkozó névmásoknak a stílus neméhez való alkalmazkodása. Ünnepi hangú ódáiban, a Széchenyi emlékezetében, egy-két kivétellel csakis az egyszerű vonatkozó névmások vannak meg, a régies nyelvű Buda Halálában szintén az egyszerű ki és mely található, de a harmadik változatpárból az ami fordul elő nagyobb számban, mint az egyszerű mi. Viszont az

Első lépésben, ebben a népies tárgyú költői elbeszélésben, valamint a paraszti hangú próregében, a Jókai Ördögében elég nagy számban vannak az összetett vonatkozó névmások, anélkül, hogy kizárnák az egyszerű alakokat.

A prózában lassabban terjedtek az összetett alakok, de itt is uralkodóvá váltak, végül is helytelennek tartották már az egyszerű vonatkozó névmás használatát /vö. mindezzel Sági: i. h./.

Az egyszerű vonatkozó névmások azért ma is élnek. Használatukat tekintve azonban el kell választani egyrészt a ki, mi, másrészt a mely alakot.

I. A ki alak ritkán fordul elő. Használata nem általános. Egy-egy írói egyéniségre jellemző általában. A Szüreti fűrt című novelláskötet írói közül pl. Szeberényi Lehel Otthon című elbeszélésében 13 rövid alak van a 10 aki mellett. Pl.: "Mind élenkebben beszélt, hálás hallgatóságra találván apjában, kinek büszkén csillogott a szeme" /I, 182/; "Mindnyájan mosolyogtak, még a fiú is, ki lehajtott a fejét, hogy beljebb kerülhessen a parányi konyhában" /I, 176/; "...mindenki benne gyönyörködött, a kis gazdasezonyban, ki egy kicsit lámpalázban is volt" /I, 179/. Kolozsvári Grandpierre Emilre is általában a rövid alakok használata jellemző. Jó vér című elbeszélésében 7 rövid alakot használ a 13 aki mellett. Pl.: "Olyanforma érzés vett erőt rajta, mint a kezdő sportolón, ki első ízben lép korcsolyával a jégre" /II, 17/; "Bátorságát vesztette hát, s hogy véletlenül bele ne

botolják azokba, kik kudarokra kárhoztatták, minden idejét otthon töltötte" /II, 14/. Előfordult azért a rövid alak pl. Ceres Tibornál, de nála ez a használat nem általános: "Ápolónőt állítottak melléje, ki megfigyelje, mit tesz, mit beszél, mit gondol" /Riza sorsa/ /II, 128/.

Ugy vettem észre, hogy Tamási Áron is jobban szereti használni a rövidebb alakot. Pl. a Hazai tükör című művében 327 rövid alakot használ a 220 aki hosszabb alak mellett. Valószínű azonban, hogy Tamásinál a rövid alak nagyarányú használata az archaizálást is szolgálja.

Külön kell választani a versben használt rövid alakokat is, itt ugyanis legtöbbször a verstan szabályai követelik meg őket.

A tudományos irodalomban is él a rövid alak. Pl. Bárczi Géza is használja: "Az oklevél írója, ki kora műveltségének magas színvonalán volt ..." /IskNym. 20/; Kelemen József: "Arany János, ki leggazdagabb szókincsű íróink közé tartozik, kisebb költeményeit mintegy 23000 szóval alkotta meg" /uo. 35/.

A köznyelvben és ezt a legjobban tükröző sajtó nyelvén más a helyzet a ki rövid alakokkal kapcsolatban. Sokkal ritkább, szinte csak elvétve található. Jellemző pl., hogy a Népszava 1960. okt. 15-1 számában 3 rövid alak fordul elő /33 aki-vel szemben/, s ezek mind hirdetésben vagy magánjellegű közleményben találhatók. Pl.: "Élettársat keresek olyan nő személyében, ki családomat és otthonomat megbecsülné" /7/; "37 éves elvált

szakmunkás, lakással rendelkező hölgy levelét várja, házasság céljából, ki szeretetre vágyik, ..." /7/; "Értesítjük az érdekelteket, hogy azon halottak, kiknek földi maradványai ügyében a hozzátartozók a fent megadott határidőn belül nem intézkednek ..." /4/. A Magyar Nemzet 1963. márc. 16-i számában az 1 rövid és a Dél-Magyarország 1960. nov. 6-i számában a 3 rövid alak közül 1 szintén hirdetésben fordul elő. Ennek kétségtelenül keresett, mesterkélts, ünnepélyes és hivatalos hangja van, s nem a mindennapi beszédet tükrözi. Talán oka lehet a rövid alak használatának az is, hogy a hirdetésekben általában rövidsége törekszenek.

II. Még ritkább az ami - mi vonatkozó párból a rövidebb alak használata.

A mindennapi beszédben nem fordul elő, csupán a szépirodalmi nyelv sajátossága.

A sajtó nyelvét vizsgálva, 1 rövid alakot találtam a Dél-Magyarország előbb említett számában /de itt versben fordul elő/, s 1-et a Népszabadság 1963. márc. 15-i számában, de ragozott formában és sajátos szószerkezetben: "Az utóbbi időben fegyveres összetűzésekre került sor a felkelők és a reguláris csapatok között, minek következtében sokan életüket veszítették vagy megsebesültek" /2/.

A szépirodalmi forrásanyagomban a rövid mi vonatkozó névmás szerepel még az előző esetben is említett írók nyelvében, akikre a rövid alak használata általában jellemző volt; pl. Szeberényi

Lehelnél: "Mihelyt észrevette őket, arcán elolvadtak a duzzogó vonások, miket az élet metaszt, s immár kiforrtak, állandósultak" /Szűreti fűrt/ /rövidítve: Szf./ /I, 176/; "De voltak olyanok is, akik szemmel láthatólag örültek a találkozásnak, hogy szentől-szembe beszélhetnek a művészekkel, s boldogan szorították meg a falujukbéli híresség kezét, ki ugyanazokban a papsajtós árkokban játszotta el gyermekjátékait, mikben ők" /Szf. I, 173/; "Mindjárt be is mutatta neki a cigányt, ki azóta, mióta együtt játszottak a réten, szintén befutotta a maga karrierjét - természetesen azok közt a keretek között, miket egy falu nyújthat" /Szf. I, 184/.

Tamási Áronra is jellemző volt a rövid alak használata. A Hazai tükörben a 287 ami mellett 127 rövid alak is előfordul. Az aki - ki, amely - mely vonatkozó névmások esetében a rövidebb alak volt túlsúlyban. Pl.: "Egyenesen odament ismét az ablakhoz, minek mind a két szárnyát kinyitotta" /269/; "Már égett a szolgaházban a lámpa, minek a gyenge világa utunkra derengett" /95/; "Koncz a sarokba bújva meggyújtott egy gyertyát, mit a kezében tartva, készenlétbe helyezkedett" /128/; "A dalos veranek, mit pengetni kezdett s majd énekelni is a maga román nyelvén, három szakasza volt ..." /224/. - Világló éjszaka című elbeszélésében is: "Elkészíti a szekeret, minek az ülét sarjával és párnákkal puhára veti" /Szf. I, 373/.

Végeredményben tehát a ki és mi rövid alakok a mai élő

nyelvben nem általánosak, de stilisztikai értékük miatt még előfordulnak a szépirodalmi nyelvben.

Az akadémiai leíró nyelvtan is kiemeli, hogy a rövidebb változat hangsúlyozottan irodalmias vagy nyelvjárási ízű fogalmazásban, ezenkívül egy-egy közmondásnak ritmustól megőrzött alakjában vagy más szólásszerű kifejezésben maradt meg. Pl.: "Ki a krajcárt nem becsüli, a forintot nem érdemli /közsm./; van kit /értsd: 'akit'/ szeressék; nincs mit megköszönjek /közny./" /MMNyR. I, 248/.

Úgy látom, hogy hasonló tanulságokkal járhat az amelyik - melyik, amilyen - milyen alakpárok vizsgálata is.

III. Más a helyzet az amely - mely alakok használatában. Nincs köztük olyan különbség, mint az aki - ki, ami - mi között. Sokkal gyakoribb a rövid alak használata a mindennapi beszédben is. Nem kelt bennünk régies vagy irodalmi hangulatot. Azért ennek a használatában is, úgy látom, a tendencia - különösen az élő nyelvben - a hosszabb alak elterjedése. Ezt bizonyítja:

1. A napi sajtó: A megvizsgált számokban átlagosan 88,49%-ban amely fordul elő. Pl. a Népszava 1960. nov. 19-i számában 57 amely mellett csak 1 mely, a Népszabadság 1962. dec. 6-i számában 70 amely és 2 mely, a Népszava 1960. okt. 15-i számában 42 amely mellett 3 mely, az Esti Hírlap 1960. nov. 22-i számában 31 amely mellett 1 mely, az 1963. márc. 16-i számában 30 amely és 3 mely, a Népszabadság 1963. márc. 16-i számában 73 amely mellett 5 mely, a Népsport 1960. nov. 20-i számában 65 a-

mely és 6 mely alak fordul elő.

2. A népszerű tudományos művek: Itt az amely 77,2%-ban szerepel. A Nyelvművelőben Lőrincze Lajos és O. Nagy Gábor se használnál egy rövid alakot sem. Öveges József A mikroszkóp és használata című művében sincs rövid alak /109 amely/, a Magyarország írásban és képen című könyv 9. kötetében /Budapest - Kecskemét-Szeged/ 1 rövid alak van csak a 175 hosszabb alak mellett, s dr. Horváth Lajos Háromezer kilométer Afrikában című művében sincs rövid alak /az amely száma 292/.

3. Az élő beszédhez közelálló stílusú írók: Pl. Mesterházi Lajos Jelentés a túlvilágról című elbeszélésében egyetlen egy rövid alak sem fordul elő, s Pár lépés a határ című regényében is csak 2 mely található /48 amely/, Bárány Tamás Csigalépcső című regényében csak 1 mely /33 amely/, Szabó Magda Álarcosbál című művében a 74 amely mellett 3 mely akad csak. A Szüreti fűrt című elbeszélés gyűjteményben egyetlen egy rövid alak sem fordul elő a következő novellákban: Veres Péter: Mostohaapa; Goda Gábor: A kókler; Földeák János: Férfiút; Tersánszky J. Jenő: Ki-ki kötelessége szerint; Szabó Magda: Kakasszó; Illés Béla: Válaszúton; Karinthy Ferenc: Dukich Emil születésnapja; Rideg Sándor: Kristóf mint magánzó; Kassák Lajos: Hosszu az idő hajnalig.

Visszont megfigyelhető azért a rövidebb alak használata is: Folyóiratokban, a napi sajtóban és /népszerű/ tudományos művekben. Pl. az Élet és Tudomány XV. évf. 43. számában 71 amely

mellett 10 mely, az Élet és Irodalom IV. évf. 44. számában 101 amely mellett 46 mely, a VII. évf. 11. számában pedig 95 amely mellett 38 mely, a Dél-Magyarország 1960. nov. 6-i számában 41 amely és 29 mely, a Petőfi Népe 1962. nov. 6-i számában 29 amely mellett 10 mely található. Az Iskolai Nyelvművelő 100 oldalán 128 amely és 34 mely van. Wéber Antal A magyar regény kezdetei című művében 281 rövid alakot használ, a hosszabb alak száma kevesebb, csak 208.

Sok írónál is előfordul a rövid alak, pl. a Szüreti fűrt című elbeszélés-gyűjteményben szinte fele arányban található a rövidebb alak /70:67/. Sőt az egész megvizsgált szépirodalmi anyagomban az írók 47,89%-ban a rövidebb mely alakot használják.

Természetesen a mely rövid alak használata is egyes írói egyéniségekre, általában a rövid alakot kedvelők stílusára jellemző. Pl. Szabó Zoltán Lehel korábban említett elbeszélésében 10 mely és csak 1 amely, Kolozsvári Grandpierre Emilnél 15 mely szerepel, és egyetlenegy amely se fordul elő. Tamási Áron elbeszélésében 21 mely s 4 amely, a Hazai tükrökben pedig 397 mely s csak 54 amely található. Bárczi Géza a Nyelvművelőben 12 mely-et és 4 amely-et használ.

De nemcsak általában a rövid alakot kedvelőknél akadunk mely változatra. Pl. Németh László Lányaim című regényében a 207 hosszabb alak mellett 75 rövid alakot, Illyés Gyula Ebéd a kastélyban című művében pedig a 175 amely mellett 24 mely alakot is ta-

lálunk.¹

Ezek alapján stilisztikai szempontból nem is lehet nagyon határt vonni^a rövid és hosszabb alak használata között - ugyan-
ezt állapíthatjuk meg majd később az amikor - mikor alakpárral
kapcsolatban is - . Pl. Bóka László Karfiol Tamás című regényé-
ben a vonatkozó névmások és határozószók közül elvétve használ
egy-egy rövid alakot, az is legtöbb idézet, de az amely - mely
párból nagyobb arányban a rövid alak található regényében /30
amely és 111 mely/. Timár Máté művére /Asszonycsere/ szintén
ez jellemző /1 amely és 21 mely/.

Sőt a rövid-hosszabb alak használatának megoszlását egyes
írók stílusán belül is figyelemmel lehet kísérni. Pl. Nagy La-
jos a Vadember című regényében a ki és a mely alak is csak 1-
szer fordul elő, de akkor is egy bibliai idézetben. A tanítvány
című regényében 2 ki és 38 mely alak is található /A tanítvány
nincs kétszer olyan hosszú, mint a Vadember; 160:286 lap/.

Az akadémiai leíró nyelvten is kiemeli, hogy a rövidebb a-
lakok közül ma már csak az amely értékű mely alak él prózai
nyelvünkben, az is inkább csak az értekező stílusban /MNyR. I,
248/.

Azért láttuk, hogy a szépirodalmi nyelvben is használatos

¹ A Magyar Ifjúság VI. évf. 51. számában is 42 amely és 12
mely, a VII. évf. 2. számában pedig 38 amely és 13 mely rövid
alak is megfigyelhető. Mindkét számban különben csak a hosszabb
alak fordul elő a többi alakpárból.

még a rövidebb alakváltozat. Sőt a két alakváltozat a stílus változatosságát biztosíthatja. Pl.: "Néhány óra múlva elfogták, beismerte tettét, melvre előre készült és amelyet azért követett el, mert a leány rájött szélhámosságaira és kiadta az útját" /Népszava 1962. aug. 5. 5/; "Elsősorban műszaki egyetemekre küldünk diákokat, olyan speciális fakultásokra, melvек nálunk egyáltalán nem léteznek, vagy amelyek színvonala külföldön - tapasztalataink szerint - magasabb" /Népszava 1962. aug. 7. 1/; "A hátsó kijáraton át lépett az utcára: az iskolát, mely az Oroszlán terén állt, nemcsak a Dálnok út felől lehetett megközelíteni, amelyre Krisztiék ablakai nyíltak, hanem a Görbe utcáról is" /Szabó Magda: Álarcosbál 19/; "Amikor a történeti anyag befogadását akarva-akaratlanul az aktualizálás ilyen szempontjai segítik elő, akkor közeljárunk egy regénytípushoz, mely többnyire nem a szorosan vett történelemből meríti tárgyát, de amelyben mintegy lecsapódik a gondolatoknak az a köre, mely az uralkodás, az államvezetés módszereivel, a szociális berendezkedés formáival kapcsolatos" /Wéber Antal: A magyar regény kezdetei 47/; "... bármilyen kezdetleges legyen is az eredmény, annak a hazafias, javító szándékú, az elavult életformák ellen törő elgondolásnak adnak hangot, melvet először Széchenyi fog elterjesztetni, amelyből később hatalmas mozgalom sarjad" /uo. 56/; "Fáy szépírói működésének előkészítése játszódik le előttünk meséiben, olyan lehetőségek virulnak ki szemünk láttára, melvек csak Fáy Andrásnál na-

gyobb tehetségű íróknál válhatnak valósággá. A társadalmi körülmények miatt burkoltan mozaikszerűen rajzolt történetek, amelyek kerülőutakhoz folyamodva igyekeznek a realitás közelébe férkőzni: olyan tulajdonság kifejezői a magyar prózában, mely - fejlettebb formában, más körülmények között - sokszor lesz segítője s egyben akadályja az élet teljességét feltáró realista törekvéseknek" /uo. 61/.

IV. A vonatkozó névmások után nézzük meg a vonatkozó határozószók használatát is, különösen az ahol - hol és amikor - mikor párok előfordulását!

Ezekről is megállapíthatjuk, hogy a rövidebb alak nemcsak a kérdés szerepét tölti be, hanem a rövidebb és hosszabb alak egyaránt lehet kötőszó is.

Az ahol - hol vonatkozó határozószókat vizsgálva, úgy látom, hogy a rövid és hosszabb alak előfordulási aránya az aki - ki vonatkozó névmáskével vonható párhuzamba.

A rövid hol alak használata, ugyanugy, mint a ki vonatkozó névmás előfordulása, nem általános.

Természetesen a versben használt rövid alakokat itt is külön kell választani a többiektől.

Nagy J. Béla is azt mondja, hogy főképp a költői nyelvből még nem vett ki a rövid alak /Nyr. LXXXIX, 7/. Pl. Kisfaludy Károly így ír: "Ott, hol az esti sugár gőzfátyolt úsztat az éren ..." /Mohács/. Előfordul Arany Jánosnál is: "Odafelé tart,

hol kutat és az örvény, Hol a forgó habok, leszállván a mélybe
Fejüket befurják a parázs fővénybe" /A hamis tanu/.

A szépprózában is él még a rövid alak, de előfordulása épp-
úgy ritka, mint a ki vonatkozó névmásé, s főleg az archaizálás
céljából alkalmazzák, mint pl. Tamási Áron, aki a Hazai tükörben
70 hol alakot használ a 66 ahol-al szemben.

Más íróknál ugyancsak előfordul a hol, pl. Nagy Lajosnál, A
tanítvány című regényében, de csak 1 alkalommal, s akkor is sa-
játos környezetben található: "Most pedig lássuk, mi a jog alanyi
értelmenben. Viszonyainkat az emberekhez és a dolgokhoz szabadon
alakíthatjuk és rendezhetjük, a jogtételek korlátain belül, hol
az egyéni akarat rendező hatalma végződik. Az a szabadság, hata-
lom, melvet a tárgyi jog biztosít az alanynak, hogy tehesse mind-
azt, ami a jogtételekkel nem ellenkezik, az a jog alanyi értelem-
ben. Facultas, potestas agendi. Az alanyi jog, vagyis jogosultság,
az a rész, mely az alanyt megilleti az élet javaiból" /431/.

A fennálló párhuzam ellenére úgy látom, hogy a hol rövid a-
lak használata még a ki vonatkozó névmásénál is ritkább már az
irodalmi nyelvben is. Ezt bizonyítja, hogy pl. a Szüreti fűrt cí-
mű elbeszélés gyűjteményben is csak 1 rövid alak található, mégpe-
dig Kolozsvári Grandpierre Emilnél, akire általában a rövid alak
használata volt jellemző. Ez az 1 hol 68 ahol-al áll szemben,
míg a ki előfordulási aránya az aki-hez képest 22:277. Illyés
Gyula, Timár Máté, Bóka László említett műveiben fordult még elő

1-1 rövid alak, de az utóbbinál idézetben szerepel.

A tudományos irodalomban is ritkább a hol, mint a ki rövid alak; így pl. az Iskolaí nyelvnevelőben, amelyben 3 ki is szerepelt, hol alak nem található.

A köznyelvben és a sajtó nyelvében is ugyanez a helyzet. A ki alak elvétve előfordult a vizsgált újságnyelvi anyagomban, hol rövid alakot azonban egyet sem találtam.

Nagy J. Béla is azt mondja, hogy rendszeren így beszélünk: "Aki csak érte, ütötte-verte; Ahol érte, ott ütötte". Viszont a következőket jegyzi meg: "De ha párosan jár a két kötőszó, akkor beszédben is a rövidebb formával élünk: Ki hol érte, ott ütötte /vagyis nem így mondjuk: Aki ahol érte, ott ütötte/" /i. h./.

Valóban ebben az esetben jobban hangzik a rövid alak, gördülékenyebb az egész mondat.

A végső megállapításom azonban mégis az, hogy az ahol - hol alakpárból a rövid alak nagyon ritkán fordul elő, még a ki vonatkozó névmásnál is ritkábban.

Az ahol - hol ragos alakjainak, az ahonnan - honnan és az ahová - hová alakpárnak előfordulási aránya hasonló képet mutat.

A rövid alakok, hasonlóan a hol-hoz, megtalálhatók Tamásinál. A hosszabb és rövidebb alak aránya ugyanolyan, mint azt az ahol - hol esetében láttuk. A honnan - ahonnan aránya 6:4, a hová - ahová aránya 6:5. Az archaizálás fokozását jelenti,

hogy Tamási nem is honnan - ahonnan, hanem honnét - ahonnét formában használja ezeket a vonatkozó határozószókat.

Ezenkívül még a Szüreti fűrt című elbeszélés gyűjteményben találtam 1 honnan-t, mégpedig Szeberényi Lehelnél, aki szintén a rövid alakot kedvelők táborába tartozik, továbbá 2 hová-t, ebből 1 ugyancsak Szeberényi elbeszélésében fordul elő. Illyés Gyulánál is akad még 1 honnan alak.

A többi irodalmi és újságnyelvi anyagomban rövid honnan, hová alak nem található, így ugyanezt a következtetést vonhatjuk le ezekre vonatkozólag is, mint a hol rövid alakra.

Az akadémiai leíró nyelvtan szerint is a hol - ahol, honnan - ahonnan, hová - ahová alakpárok a- kezdetű változatukban gyakoriak. A rövid változatokat sem szoríthatjuk azért vissza a kérdő névmási határozószók körébe; ha azonban az a- nélküli forma félreértést okozhat, akkor lehetőleg a hosszabbat - a csupán vonatkozó jelentésűt - kell használnunk /MMNyR. I, 257/.

V. Bár az amikor - mikor előfordulási aránya bizonyos szempontból az amely - mely vonatkozó névmásokéval vonható párhuzamba /ugyanúgy, mint az ahol - hol az aki - ki-vel/, ez sokkal bonyolultabb képet mutat.

Újságnyelvi anyagomban a mérleg az amikor javára billen, ugyanis mikor alak csupán 10-szer bukkan fel, mégpedig a Dél-Magyarország 1960. nov. 6-i számában 1-szer, a Népszava 1960. okt. 15-i számában 3-szor, a Petőfi Népe 1963. márc. 17-i számában

1-szer, a Népszabadság 1962. dec. 6-i számában 1-szer, az 1963. márc. 16-i számában 3-szor, a Magyar Nemzet 1963. márc. 16-i számában 1-szer; viszont mely alak mindegyik ujságban - s nagyobb számban megtalálható. A mely előfordulási aránya 11,51%, a mi-
kor-é 4,85%.

A népszerűsítő és tudományos irodalomban már ennél nagyobb számban jelentkezik a rövid alak, viszont a mely-hez viszonyítva itt se emelkedett a százalékos arány: a mely 22,8%-ban, a mikor 8,39%-ban használatos.

Más a helyzet az irodalmi nyelvben. A mikor az amikor-ral majdnem egyenlő arányban fordul elő. Pl. az Élet és Irodalom IV. évf. 44. számában az amikor - mikor előfordulási aránya 27:17, a Szüreti fűrt című elbeszélés-gyűjteményben pedig 188:156 - a vizsgált irodalmi anyagban a mikor /36,48%/ azért nem éri el a mely /47,89%/ százalékos előfordulását - .

Különösen érdekes csoportokat figyelhetünk meg a Szüreti fűrt íróinak elbeszéléseiben az amely - mely és az amikor - mi-
kor előfordulási arányával kapcsolatban /1. az 1. mellékletet/.

1. Egyes írókra a hosszabb alak, vagyis az amely - amikor használata jellemző. Pl. Veres Péter, Góda Gábor, Tersánszky J. Jenő, Gergely Sándor, Földeák János, Rideg Sándor, Thurzó Gábor, Oravecz Paula elbeszéléseiben vagy csak a hosszabb alak, vagy nagyobb arányban a hosszabb alak fordul elő. - Ebbe a csoportba sorolhatjuk még Mesterházi Lajost Pár lépés a határ című művé-

vel. Ebben az amely - mely előfordulási aránya 48:2, az amikor - mikor előfordulási aránya 174:7. Bárány Tamás Csigalépcső című regényében hasonlóan szintén az amely - amikor használata a döntő. Az amely - mely aránya 33:1, az amikor - mikor aránya 93:1.

2. Ezzel ellenkező csoportot alkotnak a rövid alakot kedvelők. Pl. Tóth László, Szabó István, Kolozsvári Grandpierre Emil, Moldova György, Szeberényi Lehel, Hernádi Gyula, Balázs Anna, Bihari Klára elbeszéléseikben vagy kizárólag, vagy nagyobb arányban a rövidebb alakot használják. - Ide sorolható még Bóka László Karfiol Tamás című regényével. Ebben az amely - mely előfordulási aránya 30:111, az amikor - mikor-é pedig 61:241.

A szabályos megfelelések alól azonban találunk kivételeket is.

3. Az írók egy része keverve használ rövid és hosszú alakokat, mégpedig a következőképpen:

a/ Egyeseknél megfigyelhető, hogy az amely hosszabb alak következetes alkalmazása mellett az amikor-t és mikor-t változtatva használják. Így jár el pl. Illés Béla, Cserecs Tibor, Karinthy Ferenc.

b/ Mások ellenben az amely-et és mely-et változtatják, de csak a hosszabb amikor alakkal élnek; pl. Palotai Boris, Molnár Géza, Csergely Mihály.

4. Az írók más részénél a mely - mikor, amely - amikor megfelelés éppen a visszajára fordul:

a/ Így csupán a hosszú amely és a rövid mikor fordul elő pl. Dobozy Imre, Kassák Lajos, Szabó Magda írásaiban,

b/ vagy ellenkezőleg: kizárólag a rövid mely-et és a hosszú amikor-t használja Illés Endre, Tamási Áron. - Ide sorolható Timár Máté idézett művével.

Végeredményben a mikor - amikor alakpár között stilisztikai szempontból határozott különbséget nem tudunk megállapítani.

Az akadémiai leíró nyelvtan szerint is a mikor és amikor mindkét alakban egyaránt gyakori /MMNyR. I, 257/.

Olykor stilisztikai szempontból mégsem különbözik, hogy melyik alakot választjuk. Így az amely - mely alakpárhoz hasonlóan az amikor - mikor váltakozása is szerepet játszhat az egyhangúság elkerülésében. Pl.: "Az ablakhoz lépett. Az előbb, mikor az alkony fényére felérzett, nem is figyelt arra, hogy az eső, mely hazakergette, s amely még akkor is dobolt az ablakon, amikor elaludt, közben elállt. Mintha megmosta volna a levegőt, élesebben látszott minden tárgy, a félhomály ellenére is. Elbuktam - gondolta szomorúan. Mert mikor az előbb Iduka a vállára borult sírva, s megérezte a vékony ruhákon át teste ruganyosságát, akkor minden elhatározása ellenére is Angyalára kellett gondolnia" /Bóka László: Karfiol Tamás 75/.

Egy-két esetben stilisztikailag is indokolható a megfelelő alak használata. Figyeljük meg a következő két példában az amikor előfordulását! "Most olyan csend volt a szobában, mint amikor

- az Öregek szerint - angyal száll át a szobán" /Bóka László: i. m. 256/; "Zsuzsa sose volt még ilyen tapintható közelségben hozzá, mint most, amikor órákon át másolta mondatait" /Szabó Magda: Álarcosbál 207/. A hosszabb alak az első esetben egészen, a második példában részben arra szolgál, hogy az író az itt indokolatlan alliterációt elkerülje vele. Mindkét itt idézett író különben a rövidebb mikor alakot használja nagyobb arányban /Bóka Lászlónál az amikor - mikor előfordulási aránya 61:241, Szabó Magdánál 28:193/.

Szabó Magda, ha a mint kötőszó nem közvetlenül az amikor előtt áll, hanem egy-két szó választja el őket, akkor már a különben is kedveltebb mikor alakot használja: "Ezen a délutánon mindent megtehet, amit egyébként nem lehetne - hiszen ma nem azonos önmagával, nem Boros Krisztina a nyolcadikból, csak egy cigánylány, és ha bemegy az Ünnepségre, odamehet Éva nénihez is, és megfoghatja a kezét, hogy jövődőt mondjon neki, mint hajdan a cigányok, mikor még nem volt se joguk, se becsületük, és csak hányódtak szegények, mint a levél, és jövődőt mondtak a hiszékenyeknek, mert valamiből élniük kellett nekik is" /i. m. 17/.

A következő példában Szabó Magda szintén a hosszabb változattal él: " - Szóval elmehetek hozzád? Lujza néni nem ismeri Mamát. Mama akkor beszél ilyen súlytalanul, ilyen látszólag oda se figyelve, ha valami lényegeset akar elintézni. - Amikor tesszik. Nálam nemigen fordul meg vendég" /i. m. 253/. Kérdés után

ugyanis sokkal kifejezőbb és bizonyos mértékben kétértelműséget
is eloszlat a hosszabb alak.

Mire utalnak a vonatkozó névmások és határozószók?

I. Aki - ki

1. Az aki, ki névmás a köznyelvben és irodalmi nyelvben személyre vonatkozik. Pl.: "Boldog, ki mindig újrakezd, Boldog, kit az élet maraszt, Boldog, aki vígan kaszál, Boldog, aki paraszt" /Ady/.

2. A régi és tájnyelvben azonban nemcsak személyre, hanem dologra is utalhat. Az irodalmi nyelv is használja így az archaizálásra és a tájnyelv tükrözésére. Pl.: "Elhúlnétek, látva rettenetes pajzsát, És, kit a csizmáján viselt, sarkantyúját" /Arany/; "A sárga levél, kit szárnyad emel" /Vörösmarty/; "Majd, mint vert eb, kit hevertebb Ostor üldöz, szűkül és nyí" /Arany/.

A mai irodalmi nyelv is él ezzel a lehetőséggel. Pl. Tamási a Hazai tükörben 12 esetben használja az aki, ki névmást életetlen tárgyra s főleg állatra vonatkoztatva. Pl.: "A táblát, aki hibás volt, mégsem akartam ócsárolni, hiszen azt nagy örömmel ócsinálta volt nekem" /21/; "Ellenben elértünk négy jegenyefához, kik egy szárnyaszegett kapu mögött állottak" /41/; "... atyám befogta a lovakat, kiknek a színe tompa sárga volt" /41/; "Dongó

csikómnak, ki ugyan már négy esztendőse volt akkor, gyönyörű fia született" /77/; "S ott állott mellettük a vad kutya is, Mundrus, aki nagyon csodálkozott, hogy végre valami történik vele" /279/.

Ugyanígy szerepel más írónál is állatra vonatkoztatva az aki, ki. Pl.: "Irigyeltem a nyulat, aki úgy tud futni, ahogy én soha - pedig de sokat futkároztam a mezőn és a Hortobágy-parton -, és még inkább a madarat, aki csak veszi magát, egyet libben, és már repül is, fel-fel az ég felé, ..." /Veres Péter: Szf. I, 24/; "És Bodri, a kutya, aki mindenfélét tud" /Mesterházi Lajos: Szf. I, 232/.

Az aki, ki névmás állatra vonatkozásának az oka az is lehet, hogy - mivel különösen a falusi ember életében a ló, kutya leghűségesebb társaként szerepel - az állatot szinte személynek tekintik az írók.

II. Amely - mely

1. Az amely névmás főnévvel megnevezett dologra, tárgyra vonatkozik. Pl.: "Minden mienk, csak a tűrés nem S nincs hatalom, amely megingat, S hangosan, nagy-hangosan Idézzük meg hőhérainkat" /Ady: A hadak útja/; "A világ vagyok - minden, ami volt, van: a sok nemzedék, mely egymásra tör" /József A.: A Dunánál/.

2. Vannak olyan gyűjtőnevek vagy csoportnevek, amelyekkel két vagy több személyt jelölünk: pár, csapat, csoporthoz, gárda, sereg, nemzet, nép, társaság, osztály, közönség, tömeg stb. Ezekre nem az aki-t vonatkoztatjuk, hanem a mely, amely, amelyik név-

mást /Nagy J. Béla: Nymv. 311/. Pl.: "Volt köztük olyan csoport, amely /vagy mely/ igen szép eredményt ért el"; "Igy élnek azok a népek, amelyek /vagy melyek/ csak halászattal és vadászattal foglalkoznak".

Balassa egy kivétellel toldja meg ezt a szabályt: "de ha ki akarjuk emelni, hogy egyes személyekből áll az összesség, a mellékmondatot akik névmással kezdjük: Eljött az egész társaság, akiket meghívtam. Nagy csapat emberrel találkoztam, akik énekeltek" /A magyar nyelv könyve 440/.

Az akadémiai leíró nyelvtan ezzel kapcsolatban ezt írja: "Személyek csoportját jelentő gyűjtőnevekre lehetőleg az /a/mely névmással utaljunk, ... bár az értelmi összefüggések alapján az akik névmás ilyen alkalmazását sem tarthatjuk éppen hibának" /MMNyR. I, 247/.

III. Amelyik

Főnévvel megnevezett dologra nemcsak az amely vonatkozhat, hanem az amelyik is, de csak egyes számban. Kálmán Béla Amely vagy amelyik című cikkében foglalkozik ezzel a kérdéssel /Nyr. LXXXII, 23/. Az amelyik az amely vonatkozó névmás többes szám 3. szem. birtokos személyragos alakja, tehát annyi, mint a mai amelyük - amelyikük. Eredetileg tehát birtokos viszonyban volt valamely az előzményből odaérthető többséget jelző fogalommal, és abból az egyiket kiemelte. Az újabb nyelvhasználat azután szinte mindenhova behelyettesítette, ahol a melyik névmással kérdezhetünk.

Mivel a részfogalom személyre is vonatkozhat /a melyik kérdő névmás is/, az amelyik vonatkozó névmást használjuk személyekkel kapcsolatban is. Pl.: "Melyik fiadat szereted legjobban? Amelyik éppen a legjobb"; "Azt válaszd ki párodnak a kettő közül, amelyik jobban tetszik". Klamm /i. m. 484/ is idéz ilyen példát: "Hívd be a koldust, aki kint áll!" /= csak egy áll kint/ - "Hívd be a koldust, amelyik a kapuban áll!" /= többen állnak kint/. Hasonló példákat említ még Kálmán Béla is: "Megrúgta a kutyát, amely a lába felé kapdosott" /csak egy kutya volt/ - "Megrúgta a kutyát, amelyik éppen a lába felé kapott" /több kutya vette körül/; "A kesztyű, amelyet kiválasztott, jól illett a kezére" /egy pár kesztyű/ - "Azt vette föl, amelyiket előbb megtalálta" /több is volt nála/. Sokszor nehéz eldönteni, hogy melyik névmás használata találóbb, de furosanak hat az amelyik névmás pl. az ilyen mondatban: "Nagyon szerette szülővárosát, amelyikhez olyan sok kedves emlék fűzte". Azt hinné az ember, hogy több szülővárosa is lenne egy embernek. /Vö. mindezzel Kálmán i. h./

Az akadémiai leíró nyelvtan szerint: "Az amelyik az élő nyelvben mind gyakrabban járja az aki és az amely szerepkörben. ... de igazán irodalmias fogalmazásban csak kiemelő-megkülönböztető céllal használjuk: Rottenve sikolt fel, amelyik /a gyerekek közül/ belényul /Arany: Családi kör; ÖM. I, 132/" /MMNyR. I, 247/.

IV. Amilyen

Főnévvel megnevezett dologra vonatkozhat az amilyen is. Nagy

J. Béla megállapítása szerint /MNy. XLIX, 485/: "... amilyen vagy aminő névmás szükséges akkor, ha összehasonlítás van a mondatban: »Olyan leány, amilyen ezrivel akad« ... Petőfi így ír: »... akkorácska csak Vagyok, hogy oly parányok, aminő ön, Levett kalappal szóljanak velem« /Egy geromba tábornokhoz/".

Egy-két példát nézzünk még újabb irodalmi és újságnyelvi anyagból is! "Igaz, nem is állt mögötte olyan hét, amilyen Pokolék mögött" /Mesterházi: Pár lépés a határ II, 120/; "Az ebéd huslevessel kezdődött. De milyen huslevessel! Nem olvannal, amilyent a Hernád utcában főzöget Nagyrévi édesanyja, rossz marhahusból, és olyan se, mint amilyent pesti vendéglőben szolgálnak fel, ami nem más, mint sárgás, világos színű meleg víz" /Nagy Lajos: A tanítvány 294/; "Egy vállalatnál tárolási célokra olyan alakú dobozok kellenek, amilyent a rajz mutat" /Élet és Tudomány 1960. okt. 23. 1376/.

Nagy J. Béla azonban hozzáteszi: "De még összehasonlításban since mindig amilyen vagy aminő, lehet mint is: »Nincsen olyan derék asezony, Mint Korszóné komámasszony« /népdal/. Ha azonban nem hasonlítást akarunk kifejezni, akkor vonatkozó névmás is következhetik az olyan után: »És szilaj tulokként nőtt volna fel Imre, Ha szerető szívű édesanyja nincsen. Az kapatta jókor istenfélelemre, Hogy a puha földbe olyan magot hintsen, Melyet a hév nem bánt, az eső el nem mos, Melynek aratása mindenkor bizonyos« /Arany: Az első lopás 3. vsz./".

V. Ami

1. Az ami névmás elsősorban korábban meg nem nevezett dologra vonatkozik. Pl.: "Amit ma megtehetez, ne halaszd holnapra!"; "Nem mind arany, /az/, ami fénylik". A főmondatban a távolra mutató névmást akkor tesszük ki, ha hangsúly van rajta, egyébként a magyaros beszédben nincs szükség rá. Az ami azonban nemcsak távolra mutató névmásra, hanem más névmásokra, így a közelre mutató, kérdő, határozatlan és általános névmásra, ezenkívül határozatlan számnévre, sor-számnévre, melléknévre is utalhat értelmezői mellékmondat kötőszaként /vö. Károly Sándor: Az értelmező és az értelmezői mondat a magyarban 53/. Pl.: "Tizenhat év ennek, mit sosem feledek" /József A.: Ajtót nyitok/; "Mit tudhatsz te, amit én nem tudok!" /Oravecz Paula: Kócos. 1957. II. 10./; "... én is kíváncsi vagyok valamire, a mit csak ön mondhat meg" /Mikszáth: Noeszty II, 114./; "És ha ez sikerült, ha ez, ami veled történt, akkor talán sikerülni fog minden, amit tervezek" /Szabó Magda: Álarcosbál 29./; "Más is van még, amit el szeretnék mondani".

2. Az ami névmás vonatkozhat az egész mondatra is. Erről részletesen a következő fejezetben lesz szó.

3. Szabó Dénes szerint /A mai magyar nyelv 155/ az ami anyagnévhez is kapcsolódhat, ilyenkor gyakran amennyi jelentésben szerepel. Pl.: "Ami cinket, rezet, ólmot kibányásztak, mind a béketermelésre fordították". Vagy: "A cinket, rezet, ólmot, amit kibányásztak ..." /vö. még ÉrtSz. I, 200/.

4. Az ami névmás azonban bármely főnévvel megnevezett dologra is vonatkozhat. Sokan hibáztatták ilyenfajta használatát. Pl. Mel-czer Kálnán a Nyr.-ben /VIII, 320-2/ megróttá Jókait, ezt írta róla: "Jóka! a névmásokat illetőleg ingadozik, majdnem úgy, mint egy iskolás gyermek, ... ez semmivel, még a népnyelvvél sem igazolható különködés". Ellenben Arany János Jókait védte /Arany: Hátrah. próz. 396/. Balassa is azt írja, hogy helytelen az ami névmás használata amely helyett. Pl.: "Ez az a gondolat, amely állandóan foglalkoztat. Keresd meg a könyvet, amelyet tegnap olvastál. Itt van az a kés, amellyel megvágta kezét. E mondatok egyikében sem volna helyes az ami, amit, amivel kötőszó használata" /A magyar nyelv könyve 439/. Tiszamartti Antal /Szeplőtlen magyarság 30/ szintén hibásnak tartja az ami-t tárgyra vonatkoztatva. Szende Aladárnak /Nyh. 294/ is hasonló a véleménye, bár elismeri, hogy a mindennapi közvetlen hangú beszédben általában az ami alak használatos az amely helyett. Pl.: "Mutasd a könyvet, amit kaptál!" "Ha ez a használat terjed is - mondja -, még sincs helyén az irodalmi vagy legalábbis választékosabb szövegekben". Dengel János /Magyar nyelvhelyesség és magyar stílus 240/ viszont azt mondja, hogy az ami szintén vonatkozhat tárgyra, fogalomra. Az amely - ami felcserélését helyesli Kovács Teréz is /Nyr. LXXIX, 55/. Nagy J. Béla /MNY. XLIX, 484 kk./ szerint is ezekben az esetekben már nem követelhetjük olyan szigorúan a szabály pontos megtartását, ha nem akarunk ellentétbe kerülni a nyelvfejlődéssel. Így beszélünk természetes módon: "Mi volt abban a csomagban,

amit kaptatok?" "Elintéztéd-e azt a dolgot, amit ígértél?" "Hol az a levél, amit tegnap kaptunk?" "Köszönöm azt a néhány sort is, amit írtál". "Nevetséges lenne - írja -, ha ezt mondaná valaki pl. egy vendéglőben: Még nem kész az a bécsi szelet, amelvet /vagy melvet/ rendeltem?".

Az akadémiai leíró nyelvtan is megjegyzi az ami-ről, hogy - főnévvel megnevezett dologra vonatkoztatva - a beszélt nyelvben igen gyakori /MMNyR. I, 247/.

Sőt megfigyelhetjük, hogy íróink már régóta nem ragaszkodnak túlságosan az említett szabályhoz. A szakirodalom számos példát idéz erre /Nagy J. Béla: i. h., NyFK. 246-8, Nyműv. 311-2; stb./. Pl.:

"Mit rákentek a századok, Lemossuk a gyalázatot!" /Petőfi: Nemzeti dal/; "Legyek kőszirt, mit hegyről a völgybe Eget-földet rázó mennydörgés dönt le" /Petőfi: Egy gondolat bánt engemet/; "Mint a befagyott tó, nyugodt volt az arca, Nincs szél a világon, ami felzavarja" /Arany: Toldi estéje I. 15/; "Ábrázatja tűz lett, amit ősz hajának Fehérlő havasi el nem olthatának" /Arany: Toldi estéje V. 19/;

"Talán a múlt idők esetét világa, Min a csalódás könnye rengedez?"

/Vörösmarty: A merengőhöz/; "A kéjet, amit egy ital víz ad, Szomjam hevével kell kiérdemelnem. Dicső eszmény, mit a nő szíve hord, Megörökitni a bűnös nyomort" /Madách: Az Ember tragédiája/; "Meleg símogatások a hajamon, Amiktől, haj, nem kell már megremegnem" /Ady:

Drága, halott nézésekkel/; "A nyergének nincs terhelő szíja, ami a ló hasát átszorítja, csak úgy van lazán a hátára vetve" /Jókai: Sár-

ga rózsá/; "Kimondhatatlanul heves a mély seb, amit annyi fajtájú kin vérez" /Móricz: Sárarany/; "Sok hasonló mondatfűzért találunk újabb értekező prózánkban is ... még megemlíthetjük az olyan ikereszekat, amiknek mind a két tagja ragozva van" /Simonyi: Az új helyesírás ... NyF. 5:57/; "Jellemző ebben a nyilatkozatban is az a fokozó szerkezet, amit a japán kérdés tárgyalásában is ... láthattunk" /Zolnai Gyula: Men. XIII, 17/; "Napnak mondjuk az égítést is, meg azt az időszakot is, ami az égítést egyszeri járásáig tart" /Négyesy: Stilisztika 8. kiadás 189/.

5. Természetesen az ami még nem szorította ki az amely-et.

a/ Különösen a tudományos és tudományos jellegű népszerű irodalomban még szinte kivételes /1. a 2. mellékletet/. Pl. a Magyarország írásban és képben című könyv 9. kötetében az ami csak 2,8 %-ban - összesen: 176 amely - mely, a 10 ami-ből 5 -, Földes Anna A giccs az irodalomban című művében 3,54 %-ban - összesen: 109 amely - mely, a 41 ami-ből 4 - vonatkozik főnévvel megnevezett dologra.

Az Iskolai nyelvművelőben /100 oldal/ 3,6 %-ban áll ami amely helyett /összesen: 162 amely - mely; 19 ami, ebből 6 vonatkozik főnévvel megnevezett dologra/. Itt még megfigyelhető, hogy bizonyos idegenkedéssel állnak szemben az efféle ami-vel. A nyolc nyelvész közül csak hárman használják az ami-t főnévvel megnevezett dologra vonatkoztatva. Pl. Martinkó András: " - aki » leül a földre« talán a padlóra ül le, de mindegy csak »föld« az: az a szilárd dolog.

amin járunk" /49/; O. Nagy Gábor: "A jelentés megváltozásának alapja, az új jelentés kialakulásának oka az a hasonlóság, amit a sütnivaló nélkül maradt asszony és a mafláskodó ember tehetetlensége között figyeltek meg" /87/; Lőrincze Lajos: "Mindenkinek van egy neve, amit örökölt, egy, amit születése után beírt az anyakönyvvezető vagy a keresztelő pap" /91/.

Az Élet és Tudomány XV. évf. 43. számában 3,6 %-ban vonatkozik az ami főnévvel megnevezett dologra /összesen: 81 amely - mely; 8 ami, ebből 3 áll amely helyett /; pl.: "Ugyanakkor a módszer, amivel e kísérletekben a majomkölykök viselkedését tanulmányozták, emberre is alkalmazható" /1363/.

Wéber Antal A magyar regény kezdetei című művében 4,1 %-ban található ami amely helyett /összesen: 489 amely - mely; 195 ami, ebből 21 vonatkozik főnévvel megnevezett dologra/; pl.: "A magyar életképirodalom jelentősége nem műfaji különlegességében, hanem abban a sajátos tematikában rejlik, ami ezekben az életképekben kitapintható" /188/.

Dr. Horváth Lajos Háromezer kilométer Afrikában című művében 6,1 %-ban vonatkozik az ami főnévvel megnevezett dologra /összesen: 292 amely; 89 ami, ebből 19 áll amely helyett/; pl.: "A Galata-hídig még csak gyorsan elértünk, mert az óvárosi rakparton nem sok ember járkált, de az a forgalom, ami a hídon fogadott, valóban elképesztő volt" /42/; "De hát az a könyv, amely talán majd egyszer megszületik, nem vágyak hevét akarja égetőre lehelni, hanem elsősorban

az lesz a célja, hogy végig vezesse az olvasót azon a hosszú kalandos úton, amit bejártam, és a személyes élmények felvillanó fényében mutasson be egy hallatlanul érdekes és merőben egyedülálló világot:" /237/.

Az Élet és Tudomány XVIII. évf. 11. számában 6,45 %-ban található ami amely helyett /összesen: 58 amely - mely; 9 ami, ebből 4 áll főnévvel megnevezett dologra/; pl.: "Többféle olyan folyamat fordul elő a légkörben, ami ilyen okoz" /329/; "A mi kiadványunk remekbe sikerült színes fedőlapjára annak a graduálénak /egyházi énekeskönyvnek/ egyik lapja került, amit VIII. Károly francia király ajándékozott Mátyás királynak" /341/.

Ebben a csoportban átlagosan 6,58 %-ban találunk ami-t olyan szerepben, mint az amely.

Átlagon felül használja az ami-t Nagy Ernő Főzsesóva a világűrben című művében. Az ami százalékaránya 12,68 % /összesen: 117 amely - mely és a 34 ami-ből 17 vonatkozik főnévvel megnevezett dologra/.

Külön ki kell emelnünk Üveges József A mikroszkóp és használata című munkáját. Ebben az ami 32,26 %-ban - 63 amely és 38 ami-ből 30 - utal főnévvel megnevezett dologra.

b/ A sajtó nyelvét vizsgálva azt látjuk, hogy az előző csoporthoz képest átlagosan nem nagyon emelkedett az ami használata; 8,65 %-ban található főnévvel megnevezett dologra vonatkoztatva /1. a 3. mellékletet/.

A Petőfi Népe 1963. márc. 17-i számában csak 2,4 az ami százalékaránya. 41 amely - mely s az 5 ami-ből csak 1 vonatkozik főnévvel megnevezett dologra. Érdekes viszont, hogy a Petőfi Népe 1962. nov. 6-i számában az ami 9,3 %-ban - Összesen: 39 amely - mely s a 6 ami-ből 4 - utal főnévvel megnevezett dologra. Az 1962. nov. 9-i számában pedig az ami 32,43 %-ban /Összesen: 25 amely - mely, a 20 ami-ből 12/ áll ugyanilyen szerepben. Ez az erős ingadozás egyéni használatból adódik.

A Népszabadság 1963. márc. 15-i számában is csak 2,5 az ami százalékaránya /78 amely - mely és csak 2 ami - Összesen: 14 ami és 1 mi - utal főnévre/.

A Magyar Nemzet 1963. márc. 16-i számában az ami 4,1 %-ban /Összesen: 70 amely - mely és a 8 ami-ből 3/ vonatkozik főnévre. Pl.: "De ha megalkuszom, talán nem lett volna olyan igaz öröm a Kossuth-díj, mint amit most érzek" /5/; "Az említett esetek után nehéz volna a hesseni főtitkár viselő véleményével vitába szállni, hiszen még jó néhány botrányos ügyet fel tudnánk sorolni, ami az utóbbi hetekben történt és kísértetiesen idézi fel a ma is élő náci szellemet" /2/.

A Népszabadság 1962. dec. 6-i számában 5,26 az ami százalékaránya /főnévre 72 amely - mely és a 14 ami-ből 4 utal/; pl.: "Részletesen szólt arról a nagy munkáról, ami Kubában az írástudatlanság felszámolása érdekében folyt, majd ismertette a kubai oktatási rendszert" /3/; " - Az idén nem jelentettük - mondja Merényi Róbert.

- Mert a szerszámról, amit kapunk tőlük csak akkor derül ki, hogy nem alkalmas, nem szabványszerű, ha már kipróbáltuk" /2/.

A Dél-Magyarország 1960. nov. 6-i számában 5,4 %-ban található ami amely helyett /összesen: 70 amely - mely; 7 ami, ebből 4 áll főnévvel megnevezett dologra vonatkoztatva/; pl.: "Fentről lehet csak igazán érzékelni azt a szomorú képet, amit évszázadokon át alakított itt ki a természet az ember ártalmára" /4/.

A Népsport 1960. nov. 20-i számában 7,8 %-ban áll ami amely helyett /összesen: 71 amely - mely; 19 ami, ebből 6 főnévvel megnevezett dologra vonatkozik/; pl.: "S a látvány, ami előm tárult, összehozta a szívemet" /2/; "A sportvezető csak megerősíti azt a benyomást, amit az első vizsgálódás során nyert a kíváncsi idegen" /4/.

Az Esti Hírlap 1960. nov. 22-i számában 8,6 %-ban vonatkozik az ami főnévvel megnevezett dologra /összesen: 32 amely - mely; 7 ami, ebből 3 amely helyett áll/; pl.: "Ugyanakkor két olyan jelenséget kell szóvá tenni, ami nem tetszett se az osztrákoknak, se nekünk" /4/.

A Népszava 1960. nov. 19-i számában 9,4 %-ban van ami amely helyett /összesen: 58 amely - mely; 16 ami, ebből 6 főnévvel megnevezett dologra vonatkozik/; pl.: "De ott van a tanár, aki kiválasztja ... az adott pillanatban lélektanilag és pedagógiailag legfontosabb gondolatkört, amiről beszélgetni kellene" /3/; "Az a bizonyos sajátos, tükrökből álló útvesztő, amit az ifjú lélek jelent annak számára, aki a nevelés nagyon rögös és nagyon hálás feladatának szenteli

életét - semmivel sem egyszerűsödött" /3/.

Az Esti Hírlap 1963. márc. 17-i számában az ami 13,16 %-ban /összesen: 33 amely - mely; a 11 ami-ből 5/ utal főnévre. Pl.: "Sok cipőjavító nevében szeretnék az illetékesektől választ kapni arra a megfeythetetlen többletkiadásra, ami a Pesthidegkuti Cipész Ktsz /Hidegkuti út 2./ megrendelő lapján többletmunkák név alatt szerepel" /4/; "... a gyermek csak ha így érzelmileg végigéli a látottakat, akkor hat rá megfelelően az az erkölcsi, morális tanítás, amit az előadások szuggerálni akarnak" /2/.

A Népszava 1960. okt. 15-i számában 18,2 %-ban jelentkezik az ami főnévvel megnevezett dologra vonatkoztatva /összesen: 45 amely; 20 ami, ebből 10 főnévvel megnevezett dologra vonatkozik/; pl.: "A három és fél hetet - mondotta - amit az Egyesült Nemzetek Szervezetének közgyűlésén töltöttem, hasznosnak tartom" /1/.

c/ Szépirodalmi forrásanyagomban az ami-t főnévvel megnevezett dologra vonatkoztatva az amely mellett már 29,16 %-ban találjuk /1. a 4. mellékletet/. A legalacsonyabb a százalékarány /18,2/ Nagy Lajos Vadember című regényében /összesen: 72 amely - mely és a 74 ami-ből 16 vonatkozik főnévre/, s a legmagasabb /74,12/ Tímár Máté Asszonycsere című művében /összesen: 22 amely - mely és a 114 ami-ből 63 utal főnévvel megnevezett dologra/.

6. Ugy látom, hogy a hosszabb alaknak /aki, amely, ami, ahol stb./ és az ami-nek amely helyett való használata között összefüggés van. Ott az élőnyelvhez való közelebb állást, a tulajdonképpen iro-

dalmi szintű nyelvhasználatától való eltávolódást a hosszabb alak gyakorisága mutatja, ugyanezt állapíthatjuk meg az ami-nek főnévvel megnevezett dologra való vonatkozású használatával kapcsolatban is.

a/ Az ami főnévvel megnevezett dologra vonatkoztatva olyan íróknál is előfordul, akik esetleg vagy nagyobb részt a rövidebb formát kedvelik, de határozottan megfigyelhető, hogy ezeknél sokkal inkább az amely utal főnévre.

Kolozsvári Grandpierre Emil 8 ami közül 2-t használ mely helyett /összesen: 15 mely/. Ez 11,8 %.

Szeberényi Lehel, akire a rövid alak használata volt a jellemző, 5 ami közül 2-t főnévre vonatkoztat /11 mely - amely/. Ez 15,4 %.

Bóka László Karfiol Tamás című regényében 125 ami - mi közül 32 főnévre utal /összesen: 141 mely - amely/. Ez 18,5 %.

Tamási Áron Hazai tükrök című regényében is különösen jellemző volt a rövid alak, mégis a 414 ami - mi közül negyedrészt főnévvel megnevezett dologra vonatkozik /451 mely - amely/. Ez 19 %. Pl.:

"... már fújták is ketten, már mint ő s az újság, azt a melegítő paraszt, amit említettem az imént" /19/; "S a sajnóság, ami 20 év múltán ismét felverte ezt az utat, ..." /9/; "... s magának kellett nyomorgatni azt a kevés berecki földet, ami örökségül szállott reá" /13/; "Neki nagyobb gondja volt az ... hogy hóhullástól kezdve azt a két hasábfát is magammal vigyem az iskolába, ami az ottvaló tüzelesben az én adómat jelentette" /20/; "A dalos versnek, mit pengetni kezdett s majd énekelni is a maga román nyelvén, három szakasza

volt" /224/.

b/ Viszont világosan megfigyelhető, hogy azok az írók, akik a hosszabb alakkal /aki, ami, ahol stb./ élnek - a rövid mely alak az előző fejezetben tárgyalt megállapítás szerint előfordulhat - , gyakrabban vonatkoztatják az ami-t is főnévvel megnevezett dologra. Ezt láthatjuk a következő írók műveiben:

Németh László Lányaim című regényében 78 ami-t /összesen: 250/ használ a 207 amely és a 75 mely mellett főnévvel megnevezett dologra. Ez 21,67 %.

Szabó Magda Álarcosbál című regényében 74 amely és 3 mely mellett 30 ami /összesen: 198/ utal főnévre. Ez 28,04 %. Pl.: "Ez az első rajfeladat, amit tőlem kaptok az idén, hogy segítsetek meggyógyítani Krisztinát" /140/; "...: úgy gondolta, most már meg tudná rendezni azt a békegyűlést, amiről októberben szó volt" /210/; "Borzasztó, hogy egyes emberek azt képzelik: másnak is az az öröm, ami nekik" /109/; "És azt is mondta, most aztán oda a zászló, az iskola-zászló, amiért a raj versenyzett" /90/.

Idé sorolható még Nagy Lajos A tanítvány című regényével, bár itt 2 rövid ki alak is előfordul - de a 143 aki mellett nem döntő a használata -, s az amely /42/ mellett elég nagy számban /38/ jelentkezik a mely is. A 123 ami közül viszont 41 - 33,9 %-ban - amely helyett áll. Pl.: "A z első szó, amit ki tudott mondani ..." /404/; "Aztán a dolgozat is, amiről ő nem tud" /179/; "De úgy érezte, hogy még a hiba is kedves, amit a grófné elkövet" /395/; "A bírói joggya-

korlatban sok olyan emberség nyilvánul meg, amiről a büntető törvény tételesen nem intézkedhetik" /398/; "És egyetlenegy ruhája volt, amit éppen magán hordott" /286/.

Sőt Bárány Tamás Csigalépcső című regényében, ahol csak 1 ki és 1 mely található a 101 aki és 33 amely mellett, az ami már 54,05 % ban /a 103 ami-ből 40/ vonatkozik főnévvel megnevezett dologra.

c/ Bárány Tamással az íróknak olyan csoportjába lépünk át, akik még az amely - mely tekintetében is csak a hosszabb alakot szerepeltetik. Ezeknél feltűnően emelkedik az ami-nek amely helyett való használata.

A Szüreti fűrt című elbeszélés gyűjteményben is megfigyelhetjük ezt a jelenséget.

Veres Péter Mostohaapa című elbeszélésében csak a hosszabb alakot használja, s az előforduló 8 ami-ből 4 főnévvel megnevezett dologra vonatkozik. Ez 36,4 % /7 amely/; pl.: "... Ők még gyümölcsöt is ettek néha ... szüretkor szőlőt is, vagy legalább szőlőt a Holt-Tiszából, ami olyan, mint a gesztenye, csak tüskés a héja, ..." /Szf. I, 9/.

Szabó Magda Kakasozó című elbeszélésében sincs rövid alak és 5 amely mellett 5 ami /összesen: 15/ főnévvel megnevezett dologra vonatkozik. Ez 50 %; pl.: "... csak nézte a kaput, amin át a mama kiszaladt, ..." /Szf. I, 299/; "Ők mindig a hullottat ették, otthon, amit a fa alól szedtek össze" /Szf. I, 198/.

Kassák Lajos Hosszú az idő hajnalig című elbeszélésében sem

fordul elő egy rövid alak sem, a 3 amely mellett az 5 ami-ből 3 főnévvel megnevezett dologra vonatkozik. Ez 50 %; pl.: "Vissza-vissza nézett az útra, amit időközben megtett, s látta, hogy felszántott nyomaira hull, szakadatlanul hull a hó" /Szf. II, 105/; "A házuk végében van egy darab parlagi földje a szomszédnak, amit talán átvehetnének tőle" /Szf. II, 101/.

Földvár János Férfit című elbeszélésében is csak hosszabb alak fordul elő, a 7 ami-ből 3 főnévvel megnevezett dologra vonatkozik, és csak 2 amely szerepel, tehát ez is bizonyítja, hogy az ami az amely rovására egyre jobban terjed. Már 60 %-ban használatos itt az ami az amely helyett. Pl.: "Az orra és az ajka szögletéből eltűnt az a vonás, ami asztonysága idején mélyült az arcára" /Szf. I, 79/.

Illés Béla Válaszúton című elbeszélésében is csak a hosszabb alak fordul elő, 2 amely és 6 ami, ebből 3 főnévvel megnevezett dologra vonatkozik. Ez 60 %; pl.: "Már jó félórája kezében tartja a cigarettát, amivel megkínáltam, de még mindig nem gyújtott rá" /Szf. I, 300/.

Rideg Sándor Kristóf mint magánzó című elbeszélésében is csak hosszabb alak található, a 3 amely mellett 10 ami van, s ebből 7 amely helyett áll. Ez 70 %; pl.: "... s lezúdult a legnagyobb záporosó, amit akkoriban láttam" /Szf. II, 69/; "... aztán rázendített a legszomorúbb énekekre, amit a kezdő magánzók és háziurak is halottak" /Szf. II, 79/; "Az időtalanul nehéz szekrényt, amit há-

rom ember nehezen mozgatott volna, szegletre buktattam, és szinte a saját lábán sétáltattam be a szobába" /Szf. II, 74/.

Tersánszky J. Jenő Ki-ki kötelessége szerint című elbeszélésében szintén csak a hosszabb alak található, csak 2 amely és 11 ami, s ebből 7 főnévvel megnevezett dologra vonatkozik. Ez 77,8 %; pl.: "Egyszerűen maga ejti meg a dalon ezt a csekély változtatást, kiegészítést, ami az adott dallamához kell és illik" /Szf. I, 110/; "... mindjárt hallani fogja elbájoló alkotását, és látni fogja a hatást, amit az emberekre gyakorol" /Szf. I, 112/; "A közönség abba a tombolásba tör ki pontosan, amit az író elképzelt" /Szf. I, 113/.

Karinthy Ferenc Dukich Emil születésnapja című elbeszélésében is csak hosszabb alak és 1 amely fordul elő, ezzel szemben a 9 ami-ből 6 amely helyett, főnévvel megnevezett dologra vonatkozik. Ez 85,7 %; pl.: "Persze nem azért a régi űres, buta címért, amit minden patikus megvásárolhatott, ha volt rá pénze" /Szf. I, 341/; "Közben folyton ittak: a leves után cört, az előételhez fehér homoki bort, amit az öreg parádi vízzel kevert, ..." /Szf. I, 329/.

Sarkadi Imre Három játék című elbeszélésében sincs rövid alak, sőt amely alak sincs, csak 12 ami, s ebből 6 főnévvel megnevezett dologra vonatkozik. Ez már 100 %. Pl.: "... nemtörődöm módon éli azt az életet, amit él" /Szf. II, 158/.

Mesterházi Lajos Jelentés a túlvilágról című elbeszélésében ugyanígy nincs se rövid alak, se amely, csak 4 ami, s ezek főnévvel megnevezett dologra vonatkoznak. Ez is 100 %. Pl.: "Laci ágya

felett az ablaknál, egy katonaruhás férfi: édesapa utolsó képe, amit a frontról küldött" /Szf. I, 224/; "Tudták télen, hol a frissen kiszórt salak, amia melegedni lehet, ha fáznak" /Szf. I, 225/. Mesterházinak nemcsak elbeszélésében, hanem Pár lépés a határ című regényében is megfigyelhetjük, hogy az amely rovására egyre jobban terjed az ami. 48 amely fordul csak elő, ebből 11 címben, ilyen fordulatokban pl.: X fejezet, amelyben ez és ez történik. A 172 ami-nek pedig több mint a fele főnévvel megnevezett dologra vonatkozik. Egy-két példa: "Minden lépés, amit megteszek, távolabb visz a határtól" /I, 159/; "Az egyetlen munka, amit engedélyeztek: a cella tisztogatása" /I, 36/; "... kapkodva bogoztam ki a kötelet, amin vállamon a táska lógott" /II, 50/; "Az is furesa volt, a válassz, amit adott" /I, 74/; "A szabadulás, amit elzártak előlünk" /I, 159/; "... elővette a noteszát, hogy ellenőrizze a címet, amit Vágitól kapott" /II, 115/; "Azt a néhány szabad órát, ami hajnal óta rendelkezésére állt, alaposan kihasználta" /II, 120/; "Egyszerre kitört belőlünk minden fáradtság, minden elkeseredés, minden csalódás, ami a nyolcnapos úton ért" /II, 153/; "... megszoktuk az egyforma veszélyt, amit a fel-feltűnedező katonai csoportocskák jelentettek" /II, 172/; "Hanem a három városka, amit azóta egyesítettek, ott in-tegetett barátságosan a közelben alattunk" /I, 162/; "... leült földre egy sarokba, s a remény, ami az előbb még lobogott benne, egyszerre elhamvadt" /I, 182/.

Mesterházi tudatosan a köznyelvet követi; "szabálynak tekintem

- írja -, hogy lehetőleg ne újítsak nyelvet, hanem inkább tanuljam meg, figyeljem meg, hogy mit »újít« a nép, hogyan használja a nyelvet, hogyan alakulnak bizonyos mondanivalók formái a köznyelvben. A közhasználatban forgó eszközökből választom ki magamnak azt, ami a mondanivalómnak leginkább megfelel ... Nem újítani kell a nyelvet szerintem, hanem ismerni, és választani abból, ami van, amit - a nyelv természetének megfelelően - a közhasználat teremtettt" /Anyanyelvi műveltségünk 240/.

Westerházi irodalmi nyelvi ideálja tehát a beszélt köznyelvhez áll közel, s így stílusa különösen élő biznyíték arra, hogy az ami az amely helyett a köznyelven keresztül hogyan tör be az irodalmi nyelvbe is, és válik egyre gyakoribbá.

7. Végeredményben nem arról van szó, hogy az ami fokozatosan kiszorítja majd az amely-et. Csupán az amely alak mellett alkalmas lesz az ami az egyhangúság elkerülésére, a változatosság biztosítására is. Pl.: "A négy- vagy az ötlevelű lóhere rendellenesség, amelyet különböző, de eddig még eléggé fel nem derített okok váltanak ki. Lehetséges, hogy születési rendellenesség, ami az élővilágban általánosan előfordul, de van olyan vélemény is, hogy ez a rendellenesség atavisztikus, vagyis az ősökre visszautó jellegű" /Élet és Tudomány XV. évf. 43. 1351/; "Nadrágnak a hosszú lábakra fehér posztóból ügyesen megszabott harisnyát húzok, mely csizmába fut, minek rövid és hetyke a szára" /Tamási: Hazai tükrök 5/; "- gondolta magában, hogy megiszik egy félmezesely pálinkát, de abból az Albisen

főzött szilvából, ami híres volt az egész környező világban s amelyből éppen ő szállított vala a múltkorjában a fogadósnénak..." /uo. 14/; "Akkor is itt keresse, ha néha olyan jelenségekkel kell szembenéznie, amiknek megítélése még nem a ma feladata, de amelyekből a továbbvivő jegyeket már a ma kritikusa, művészet-pedagógusa is kiszűrheti" /Szabolcsi Gábor: Író és valóság 54/; "Nem szálltunk még szembe azzal az irodalomtörténeti tévedéssel, amit a »népiesek« is szívesen »ápoltak«, s amely Tömörkényt és Mórát »tájéjíróknak« látja, ..." /uo. 183/; "Azt az utat-e, amit Györe Imre jár, s amelynek jelentős állomása a Vers a szocializmusról című költemény?" /uo. 11/; "Egyszerű látvány, olyan csekélység, amit mások észre sem vesznek, amely mellett, ha észreveszik is, gondolataikkal legfőljebb egy percre időznek, ..." /Nagy Lajos: Vadember 27/.

8. Mi lehet most már a magyarázata az ami ilyen nagyarányú elterjedésének?

a/ Orbán Gábor /A magyar nyelv 128-9/ azzal magyarázza, hogy az ami vonatkozó névmás használata ennyire elterjedt az amely névmással való kapcsolat rovására, hogy az amely, ami szók különböző fogalmi értékűek: "az ami tágabb körű, fajfogalomra mutat, az amely pedig szűkebb körű, ún. individuális fogalomra vonatkozik. Ha tehát közelebbről meg nem határozott, általánosabb fogalomra, valami közelebbről nem ismert dologra akarunk mutatni, az ami névmást használjuk akkor is, ha a névmás a főmondat megne-

vezett szavára, a főmondatban megjelölt főnévre /névszóra/ vonatkozik. Ha azt mondom: a fáradtság, ami - itt a fáradtság a szó fogalmának egész fajára, a fáradtság minden fajára vonatkozik; ellenben: az a fáradtság, amely, itt a fáradtság a szó fogalmának csak egy meghatározott esetét jelöli /individuális fogalom/. Sőt vonatkoztatható az ami individuális fogalomra is, vagyis egy meghatározott, külön megjelölt, néha mutató névmással is kiemelt névszóra, ilyenkor azonban ennek a fogalomnak a körét mindig kibővíti s azt jelenti, hogy a fogalom tartalmát, tulajdonságait közelebbről nem ismerjük. Pl. » Ez a kifejezés nem a katonák szolgájára vonatkozik, hanem arra a jutalomra, amire szolgálati éveik leteltével számíthattak«. Itt egy meghatározott jutalomról, individuális fogalomról van szó, azonban ezt a fogalmat részleteiben közelebbről még sem ismerjük. Nem tudjuk, pénzbeli jutalomról, földadományozásról vagy másféle jutalomról van-e szó; sőt ha tudnánk is, hogy pénz- vagy földjutalomra kell gondolni, akkor se tudhatnók, mennyi volt ez a pénz, mekkora a földadomány. A fogalomnak ezt a határozatlanságát fejezi ki az ami».

Szerintem ez a magyarázat nem elfogadható, a példák többsége ellene mond neki. Az ami éppenugy vonatkoztatható közelebbről meghatározott fogalomra is, mint az amely. /Vö. később mégis a dolog főnévre vonatkozó ami-vel./

b/ Nagy J. Béla /MNy. i. h./ szerint könnyű megérteni a nyelvszokásnak ezt a megváltozását és az ami-nek az amely rovásá-

ra való terjeszkedését. Gondoljunk csak például A walesi bárdoknak erre a két sorára: "S mind, ami bor pezsegve forr, Tul messzi tengeren" - "Ha az ami jelzője lehet a bor főnévnek, akkor nyilván visszaautalva is vonatkozhatik rája. Ennélfogva kétféleképp mondhatjuk, és mindkét változat helyes: »Ami bor a pincében volt, mind elvitték«. Vagy: »Mind elvitték azt a bort, ami a pincében volt«". /Vö. még MMNyR. II, 277. /

Lehetséges, hogy ennek is szerepe lehet az ami magyarányú elterjedésében. Magam is több példát találtam, ahol az ami mint jelző szerepel. Pl.: "... hanem ami ellenség csak felgerjedett a hegyeken túl, annak is itt volt a vonulása" /Tamási: Hazai tükör 8/; "Ami butora neki volt, mind ide zsúfolódott be, ..." /Szabó Magda: Szf. I, 192/; "Nagymama nem könnyezett semmiért. Azt mondta, ami könnye volt, elsírta negyvenötben" /Szabó Magda: Álarcosbál 10/; "Mert ha még a lakattal, láncsal meg is bírkózunk: ami elhagyott csónakot láttunk, egyikben sem volt evező" /Mesterházi: Pár lépés a határ I, 115/; "Az asszony reggel mindent a zsebünkbe rakott, ami ennivalót csak előtalált odahaza" /uo. I, 16/; "Megosztunk Józsi bácsi paprikáskrumpliján, meg ami száraz étel volt, útravalónak szánt baráti ajándék" /uo. II, 16/; "Öreg mesterem leterített a földre egy szalmazsákot, meg ami kabát akadt" /uo. II, 16/.

Ez a magyarázat feltételezhető, de nem teljesen meggyőző.

c/ Már láttuk, hogy az ami-vel bevezetett vonatkozó mon-

dat különböző névmásokhoz, számnevekhez, melléknevekhez stb. kapcsolódhat értelmezői mellékmondatként. Előfordul olyan eset is, hogy az ilyen értelmezői vonatkozó mondatnak még külön főnévi értelmezője is van. Pl.: "Vasárnap gyűlésünk volt. Aztán ... lehet, hogy más is lesz itt ... Ami Pécssett: sztrájk" /Mesterházi: Pár lépés a határ I, 163/. Így is szerkeszthetjük: ... más is lesz itt ... sztrájk, ami Pécssett.

Az első mondatban az ami szabályosan a más melléknévre vonatkozik, de fölfogható úgy is, hogy már előre, a főnévre is utal. Hasonló példák még: "Ha igazoltatnak, nem mutathatunk mást, csak ami motorozáskor is előkerülne a zsebünkből: a börtönbeli fejlapunkat" /Mesterházi: Pár lépés a határ I, 85/ - ... mást, a börtönbeli fejlapunkat, ami ... előkerülne ...; "Akkor szerettem meg az egyetlent, ami narkotizálni tudott, a zenét" /Németh László: Lányaim 2o/ - ... az egyetlent, a zenét, ami narkotizálni tudott; "Kihez ragaszkodnék tehát a szerencsétlen Szakripkin, ha nem az egyetlenhez, amit még piszkos, de földközeli nivoltából őriz akaratlan: 1929 poloskájához?" /Élet és Irodalom IV. évf. 44. 9/ - ... az egyetlenhez, 1929 poloskájához, amit ... őriz ...

Lehetséges az is, hogy nem értelmezői vonatkozó mondatnak van értelmezője. Pl.: "Lassan, komótosan megreggelistünk. Amit Győrben csomagoltak nekünk: szalonnát, kolbászt, zöldpaprikát" /Mesterházi: Pár lépés a határ II, 155/. Lényegében az ami a hiányzó utalószóra vonatkozik: "Azt, amit ... csomagoltak nekünk

künk: szalonnát, kolbászt, zöldpaprikát". Ilyenkor is megfordítható a mondat: ... megreggeliztünk. Í Az a szalonnát, kolbászt, zöldpaprikát, amit ... csomagoltak nekünk. Hasonló példák még:

"Castro megmutatta, hogy Í az amit eddig bölcsességnek minősítettek - a tehetetlenség - megszüntethető" /Élet és Irodalom IV. évf. 44. 12/ - ... Í az a tehetetlenség, amit eddig bölcsességnek minősítettek, megszüntethető; "Én a Másik mester lapjait vittem magammal; őt is biztattam, foglalja el magát, ha mást nem tud: írjon verset. Igen, de miről? Hát Í arról ami előtted van: a Balatonról" /Németh László: Lányaim 63/ - Hát Í arról a Balatonról, ami előtted van; "Az ideges öregasszony és a szájas gyerek közt nem volt könnyű a helyzetem, de megszépítették, örömmé változtatták: a Zichy-illusztrációk s Í az amit illusztráltak: a két hatalmas ballada-kötet" /Németh László: i. m. 245/ - Í az a két ... ballada-kötet, amit illusztráltak.

Az ilyen típusú vonatkozó mondatok is előmozdíthatták, hogy az ami főnévvel megnevezett dologra is utaljon.

d/ A következő magyarázathoz induljunk ki abból, amit már az ami névmás használatával kapcsolatban szintén megállapítottunk, hogy az ami vonatkozhat például a minden általános névmásra.

Most hasonlítsuk össze a következő két mondatot: α/ "Cipő-rongyot, fésűt, mindent odatett, ami kell, azután bement a szobába a gyerekekhez, magunkra hagyott minket" /Mesterházi: Pár lépés a határ II, 72/; β/ "Jó állás! A Barlangvári gróféknál! Tudja

mennyi földjük van azoknak? Harmincezer hold! Prima föld, Erdő, gulyák, ménesek, csordák, halászat, amit akar ..." /Nagy Lajos: A tanítvány 225/.

Az első mondatban az ami a minden-re vonatkozik, de mondhatjuk így is: "Cipőrongyot, fésűt, ami kell, mindent odatett" - s ebben az esetben az ami már a főnévre is utal.

A második mondat hasonlóan kétféleképpen hangozhat. Az idézett példában az ami főnévre vonatkozik, de mondhatjuk így is: "Erdő, gulyák, ménesek, csordák, halászat, minden, amit akar ..." - így hasonló szerkezetű lesz a fent idézett első mondathoz.

Ennek alapján a következő megállapításra jutottam: Abban, hogy az ami főnévvel megnevezett dologra vonatkoztatva egyre jobban terjed, a minden általános névmás is szerepet játszhatott, úgy, hogy először a minden a főnév után állt, s erre vonatkozott az ami, majd elmaradhatott a minden, de még odagondolhatták. Végül a minden elmaradása után a tudatban úgy rögződött, hogy az ami a főnévre vonatkozik. S így ez is oka lett annak, hogy az ami egyre jobban terjed az amely rovására.

Nemcsak a minden maradhatott el a mondatból, hanem a mindaz is. Különösen az előzőekhez hasonló mondatokban, ahol felsorolás van. Pl.: "Ő meg adott nekik egy rossz papucsot, kötényt, harisnyát, [mindazt] amit már nem érdemes stoppolni" /Mesterházi: Pár lépés a határ I, 176/; "A >nem-emberek< számára ez a vigasztaló az >emberek<-ben: a legtöbbön mégiscsak van egy anyajegynyi

folt, kikacagtató hiúság, különbség, álom, [mindaz] amivel kö-
zébük kéredzkednek" /Németh László: Lányaim 207/; "Magda a nyelvek-
ben a légzőizmaival, rekesszel, bordaközzel légzik; Judit a légzés
segédizmaival, mellel, nyakkal és vállal, [mindazzal] amivel mást
is végez" /Németh László: i. m. 141/.

e/ A minden névmásnak, továbbá a mindaz, mindenféle, olyan-
féle, valami névmásnak és a gok határozatlan számnévnek érdekes
szerepük lehet, ha jelzőként állnak. A maguk határozatlan és álta-
lános jelentését átviszik a jelzett szóra is. Ez lehet a magyará-
zata annak, hogy az ilyen jelzett szóra mint egy főnévvel meg nem
nevezett fogalomra igen gyakran az ami névmást vonatkoztatják. Pl.:
"S utána örömmel kaptak minden szórakozáson, amit a gyertyákkal
pislogó, hosszú pince nyújtott" /Németh László: i. m. 209/; "Egy-
szerre kitört belőlük minden fáradtság, minden elkeseredés, minden
csalódás, ami a nyolcnapos úton ért" /Mesterházi: Pár lépés a ha-
tár II, 153/; "Nem hiszem, hogy szerencsés volna egy ártatlan ide-
genre zúdítani mindazt a keserűséget, ami évek folyamán felgyűlt
bennem" /Szabó Magda: Álarcosbál 251/; "Ha megkapják mindazt a se-
gítségét, amire szükségük van, figyelemre méltó nemzedék lesz" /uo.
251/; "E családok megérdemelték, hogy élvezzék mindazt az előnyt,
kényelmet, amit egy modern összkomfortos belvárosi lakás ma nyújt"
/Dél-Magyarország 1960. júl. 13. 5/; "Vagyis: csak egy óriási szput-
nyik viheti magával mindazt a berendezést és anyagot, ami a bizton-
ságos visszatéréshez szükséges" /Nagy Ernő: Tűzcsóva a világűrben

65/; "Ezekkel a rakétákkal mindazt a tapasztalatot megszerezték,
ami a még nagyobb rakéták megalkotásához vezetett" /uo. 175/; "Né-
hány ... ősz hajszálat, kezem ideges reszketését, valami megfejt-
hetetlen ellágyulást, ami felrántotta, sokszor indokolatlanul, a
könnyek zsilipjeit, s olyanféle önkínzó belső ítélkezést önmagam
felett, amire egyedül József Attila sorai adtak feloldozást ..."
/Tímár Máté: Asszonycsere 208/; "Úgy látszott, mintha vissza akar-
na emlékezni valami tennivalóra, amit elfelejtett, csupán a benne
rekedt lendület emlékezteti rá" /Kolozsvári Grandpierre Emil: Szf.
II, 19/; "... De a fiúcska az apjától valami nyavalyát örökölt,
amibe kéthónapos korában belepusztult" /Bihari Klára: Szf. I, 51/;
"... a Rajk-per mártírjainak temetésén úgy éreztem, az egész rend-
szert temetik, és kentaur terveket szőttem Tubásokkal valami olyan-
féle rendszerről, ami összeházasítja a polgári demokráciát az álla-
mosítással, a földreformmal, a délszláv szövetségi formával, az
irigylésre méltó svájci semlegességgel" /Tímár Máté: Asszonycsere
187/; "Miközben a legelkeseredettebb lelkiállapotban a háziúr da-
gadt orrán rágódtam, és már mindenféle hangot kicsaltam belőle,
ami ilyen vakmerő fickóban lakozhat" /Rideg Sándor: Szf. II, 79/;
"Érdemesek egy ilyen lakásra, mert vállalták az úttörő szerepét,
azt a sok nehézséget, ami egy ilyen jellegű akció kezdetén jelent-
kezik" /Dél-Magyarország 1960. júl. 13. 5/; "Azt a sok kint, amit
érted elszenvedtem ..." /Nagy Lajos: A tanítvány 212/; "Hatalmas
ország a Szovjetunió, de a sok-sok év alatt, amit sokféle pártmun-

kában töltöttem ott, mennyi magyar elvtárral találkoztam, ..."

/Mesterházi: Pár lépés a határ l. 96/; "Egyben nesztorem is volt, ő oktatott mindenféle életrevaló dologra, amit férfinak már szükséges tudnia, akkor éppen cigarettasodrásra" /Illyés Gyula: Ebéd a kastélyban 192/.

f/ Ez utóbbi példával egy újabb probléma is felvetődhet. Nézzük meg a jelzett esőt! Úgy látom, hogy ez a főnév dolog már maga is meghatározatlan fogalomra utal. Így nem véletlen, hogy nagyon gyakran erre is az ami vonatkozik. /Vö. az a/ ponttal/ Pl.: "Nem szeretném bántani a mesterségét, de vannak dolgok, amiket nem lehet - mondta lassan" /Szabó Magda: Álarcosbál 103/; "Nem volt olyan dolog, amit szóvá kellett volna tenni, hogy változtassanak rajta?" /Népszava 1960. júl. 28. 3/; "Pedig már el is feledkeztem a látványosságokról, mert azóta egyéb dolog izgat, amiről tulajdonképpen írni akartam Neked s ami most a levél későbbi szakaszára marad" /Nagy Lajos: A tanítvány 339/; "Nagyrévi ez alatt a beszélgetés alatt arra eszmélt, hogy sokszor esik itt majd szó olyan dolgokról, amikhez ő nem ért és amik nem is tartoznak rá" /uo. 269/; "Ha hosszabb távollét után hazatérőben az otthon képét rajzolgattam a lelkemben, három dolog volt, amit biztosra vettem" /Németh László: Lányaim 242/; "Az emberek maguk is szeretnék, ha ez erkölcsiségüket, mint egy ernyőt, össze lehetne csukni, s a szabadság szele csapja meg őket, ha valaki egy szuszra olyan dolgokat mond el nekik, amik megbotránkoztatók lennének, ha beszámí-

tást követelő ember mondaná, így azonban tulesnek jó-rossz határa-
in" /uo. 232/.

Sokszor a mondatból a dolog főnév hiányzik, de odaérthető.
Így az előbbi példákhoz hasonló szerkezetű mondatokat kapunk. Pl.:
"... olyanokat [olyan dolgokat] mond, amiktől az ember jó ideig
még csak a fejéhez sem tud kapni" /Németh László: i. m. 231/; "Ha-
lálós haragban van a hugával, de ha mi olyant [olyan dolgot] I
mondunk, amit nem érez igaznak, rögtön a pártjára kel" /uo. 225/.

Nemcsak a dolog, hanem más főnév is elmaradhatott. Így kelet-
keztek azok a mondatok, amelyekben az ami melléknévre, számnévre
stb. vonatkozik /vö. 3o. 1./. De ez a melléknév, számnév főnévi ér-
telemben használatos. Pl.: "A legnagyobb rossz tehát, ami történhe-
tik velem, hogy Pieta marad a könyvtár vezetője, s én csak a he-
lyettese leszek" /Bárány Tamás: Csigalépcső 181/; "Az első, amit
megtanítottam neki, az ígék beosztása volt" /Németh László: i. m.
155/; "Akkor se a maga betegségeért hívatott, abból lábadóban volt
már, a mögött a furcsa függöny mögött történt valami riasztó, ami
a felnőttek - asszonyok, katonák - életét választja el a gyermek-
képzelettől" /uo. 186/; "S e megnyugtató atmoszférán belül: volt
a kis úrilányban valami paraszt is, ami engem a szilasi ősökre
- főleg a dédanyjára emlékeztetett" /uo. 214/; "Mostanában mintha
este se menne le a nap, minden világít éjszaka is, és az ember csak
fülel, hallja-e már a léptét annak a csodálatosnak, annak a nagy-
szerűnek, amit remél" /Szabó Magda: Álarcosbál 6/; "Lujza néni va-

lami mást mondott volna a fiatal lányok becsületéről, a kötelességteljesítésről, valami masasztosat, amit az ember végighallgat, aztán elfelejt" /uo. 77/; "Egy undok gazdag fráter vagy, aki azt hiszi, hogy csak neki vannak igényei, csak neki jár minden, más elégedjen meg azzal a semmivel, ami jut neki" /Nagy Lajos: A tanítvány 208/; "Nagyrévi előadta azt a keveset, amit jövőendő állásáról közölhetett" /uo. 204/; "Aztán még egyet mondok, ami fontos" /uo. 185/; "Lehet, hogy sokat mulasztottam, bár azt hiszem - a jót, a rosszat is, amit meg kellett írnom, ezért megírtam" /Élet és Irodalom IV. évf. 44. 11/; "Más szóval mind ama földi jók, amik együttvéve teszik a hazát" /Tamási: Hazai tükör 172/.

Egyes példákkal kapcsolatban felmerülhet, hogy melyik névmást - az amely-et vagy az ami-t - használjuk helyesen.

Véleményem szerint az ilyen esetek is hozzájárulnak ahhoz, hogy az ami mindjobban szerepet kap az amely mellett.

g/ Különös problémát figyelhetünk meg akkor, ha a vonatkozó névmás olyan utalószavakra, melléknevekre, számnevekre, névmásokra vonatkozik, amelyek az esetek egy részében előzőleg már pontosan megnevezett főnév után mint értelmezők állnak, más esetben pedig hiányzik mellőlük ez a mondatban már szerepelt főnév - stilisztikailag is más értéke lenne azoknak a mondatoknak, amelyekben másodszor is kitennénk a főnevet -.

Igy lényegében a vonatkozó névmás pontosan meghatározott, főnévvel megnevezett dologra utal. Ilyen esetekben, úgy látom, erő-

sen ingadozik a nyelvhasználat /vö. ezt még az f/ ponttal/. Hasonló problémát láthatunk a vonatkozó mondatokban a személybeli egyeztetéssel kapcsolatban is. Arra az esetre gondolok, amikor az első vagy második személyű személynév másnak értelmezője van, s a vonatkozó mellékmondat az így létrejött értelmezős szerkezethez tartozik. Ilyenkor sokszor személyátsugárzás következik be, mégpedig úgy, hogy bár a mellékmondat elsősorban a személynév más értelmezőjére vonatkozik, de az értelmezőn keresztül közvetve a személynév máséhoz is kapcsolódik. Így a vonatkozó név másra átsugárzik a személynév más személye, s ha a vonatkozó mondatban az alany szerepét tölti be, a vonatkozó mondat állítmánya az első vagy második személyű személynév másával egyezik meg.

Előfordulhat, hogy nincs személyátsugárzás, s a vonatkozó mondat állítmánya az értelmezővel egyezik meg, s ilyenkor harmadik személybe kerül /vö. Rácz Endre. A személybeli egyeztetés a vonatkozó mellékmondatokban: Néprajz és Nyelvtudomány I. 90-1/.

Ha nem is személybeli, de ehhez hasonló átsugárzással vagy ennek hiányával magyarázható az előbb említett s a következőkben idézett mondatokban a nyelvhasználat ingadozása. Pl.: "A tárgyalások során pontról pontra meg lehetne vitatni a két pártot érdeklő fontosabb kérdéseket, és közülük főleg azokat, amelyek harcunk közös feladatait érintik" /Népszabadság 1963. márc. 15. 3/ - "... s Petőfi verseinek kötetét olvastam, illetve azt, ami a ronggyá olvasott olcsó kiadású kötetből még családuk birtokában maradt"

/Illyés Gyula: Ebéd a kastélyban 85/ - "... másoknak a hártyaszerű héja annyira átlátszott, hogy könyvre téve el lehetett olvasni a betűket alatta. Nekem azok tetszettek talán a legjobban, amelyek kívülről nem árultak el semmi különöset, de ha megfordította az ember őket, akkor láthatta, ..." /Dr. Horváth Lajos: Háromezer kilométer Afrikában 203/.

"Madarász Józsefnek voltak fogyatékoságai, olvanok is, amelyeket már az én gyermekszemem észrevett, s elmémbe elraktározott, mintegy későbbi feldolgozás számára" /Illyés Gyula: Ebéd a kastélyban 61/ - "Nagyanyám megértette őt, de bennem azért maradt valami rossz érzés, valami olyan, amit egy gyerek nem is tud szavakba önteni:" /Szabó Magda: Álarcosbál 64/.

"Összefűzte azonkívül őket egy égrekiáltó izgázgátlanság, az, amely Madarász József testvérbátyján, Madarász László 1849-ben elkövetett, s amelyben éppoly kevésbé lehetett belenyugodni" /Illyés Gyula: Ebéd a kastélyban 43/ - "S van-e idegzsongítóbb izgalom, mindannyiunk életéhez közelebb álló erzotikum, mint az, ami a csillogó-villogó műtőben történik" /Földes Anna: A giccs az irodalomban 83/ - "Ez a megállapítás legalábbis a nagy rakéták legnagyobb fokozataira érvényes. A rakéta utolsó fokozatában viszont, tehát abban, amely a szputnyikot vagy a lunyikot végleges pályájára állítja, már szilárd rakétahajtó keverékek is szóhoz juthatnak" /Nagy Ernő: Tűzcsóva a világűrben 91/.

"- ismét megérintette az a megszentelt kéz: az, amely Pető-

fi teste melegét is érezhette" /Illyés Gyula: Ebéd a kastélyban

58/ - "Hiszen csak vászonöltöny volt a civilünk is, barna vászonruha, ugyanez, amiben elfogtak tizenkilenc augusztusában" /Mesterházi: Pár lépés a határ I, 62/.

"De itt végül egy valóságos fénykép, nézd. Az első, amely készült rólam" /Illyés Gyula: Ebéd a kastélyban 213/ - "Több jó tanácsot. De a sok között volt egy, ami rám, az én életemre vonatkozott" /Szabó Magda: Álarcosbál 157/.

A szénnél könnyebb, kisebb atomsúlyú elemek sorában tulajdonképpen kettő van, amely rakétahajtási célokra felhasználható" /Nagy Ernő: Tűzcsóva a világűrben 86/ - "Mindenkinek van egy neve, amit örökölt, egy, amit születése után beírt az anyakönyvvezető vagy a keresztelő pap" /IskNym. 91/.

"Ennek következménye az, hogy a tárgy egy pontjából kiinduló sugarak közül azok, amelyek a lencse szélső részén haladnak át, más pontban találkoznak, mint a középső részén áthaladók, ezért a kép elmosódott, életlen lesz" /Öveges József: A mikroszkóp és használata 31/ - "Ezekhez a - mondhatni születéscenettel - jelentkező hiányokhoz társultak azok, amikhez szülőhelyem viszonyai miatt nem juthattam" /Illyés Gyula: Ebéd a kastélyban 28/ - "Ez a bájos, nyugodt ötvény az, amellyel jóslatomat az emberek szívében megcáfolta" /Németh László: Lányaim 181/.

"Nem is a legtökéletesebb elektronikus számítógép az, amely másodpercenként 10 000 számtani műveletet tud elvégezni" /Nagy Er-

nő: Tűzesőva a világűrben 111/ - "A legjobb puskapor legelőkéte-
sebb elégetése során felszabaduló hőenergia sem több, mint egyne-
gyede annak, amit az ugyanolyan mennyiségű petróleum és oxigén el-
égetésével kapunk" /uo. 79/ - "Kiderült, hogy a ládák még nincse-
nek mind kibontva, kirakva csak egy van, nem az, amelyben a mongol
fegyvereket keresték" /Bóka László: Karfiol Tamás 79/.

"A szatirikus látásmód az, amely egyes művészi alkotásokban,
versben, regényben, drámában, - bizonyos értelemben képben, sőt
zenében is - megjelenik" /Földes Anna: A giccs az irodalomban 39/
- "Az igazán értékes tudás pedig az, aminek alkalmazásához is ér-
tünk" /Üveges József: A mikroszkóp és használata 51/ - "Vagy mi-
lyen hamis kritikai mérce lenne az, amely Fekete Gyula gazdag e-
pikus áradású bátor és okos regényét, a Fiatalasszonyt néhány, ér-
zelgős jelenet miatt egyértelműen elmarasztalná?" /Földes Anna:
i. m. 136/.

"Lehet, hogy elfelejtetted a tanulmányokat? Ugy értem, az iga-
ziakat, amiket abból vontál le, amit átéltél és túléltél?" /Bóka
László: Karfiol Tamás 203/; "A tanönyv, professzor - barátom
hajdani feleségéé, a legjobb, amivel házitánítói pályámon talál-
koztam" /Németh László: i. m. 143/.

"Ezzel a tréfásan vonzó tanáccsal helyesen jellemezte az ö-
reg könyvkiadó azoknak az igényeknek a különbözőségét, amelyeket
a tudós vagy az író támaszt a könyv iránt, szemben azokkal, ame-
lyekre a kiadónak súlyt kell helyeznie" /Földes Anna: i. m. 18/;

"Séta Pista eljárását néhány pontján félelmesnek találtam, de ez az együttes nevetés, amelyet néha még egy uradalmi borász, sőt egy tanító hangja is tarkított, olyan ítélethelybenhagyás volt, olyan megfellebbezhetetlen, olyan magasfokú, akár az, amelyre Homérosz Zeust és társait fakasztotta" /Illyés Gyula: Ebéd a kastélyban 2o/¹.

Ezek a példák még jobban megvilágítják, hogy az ami-nek jogos helye van az amely mellett.

h/ Klemm Antal A vonatkozó mondatok eredete című tanulmányában /NyK. XLVI, 34-65/ fejtette ki, hogy mi az oka az ami névmás elterjedésének. Szerinte az eltolódás oka az, hogy "Az eb, amely általuszt"-féle jelzős mondatfajban az eredeti amely névmást kiszorítja az amelyik névmás, de ezt csak az eredeti részező jelentésben lehet használni. Mikor azonban a jelzett fogalmat nem akarjuk kiemelni több közül, az amelyik névmást nem lehet használni. Ilyenkor a nép az aki /személyre, állatra, tárgyra, gyűjtő és elvont fogalomra egyaránt, miként régen is/ névmást használja, vagy pedig az ami-t, amely régebben rendszerint csak meg nem neve-

¹
Egy hasonló példában azt is megfigyelhetjük, hogy az általános nyelvezetkással szemben éppen fordítva alkalmazza a szerző az ami és az amely névmást. Pl.: "A baktériumok ... Alak szerint lehetnek gömb, alakúak /coccus/, pálcikák /bacillus, baktérium/ és csavar alakúak /spirillum/. A pálcatestűek között vannak olyanok, amelyeknek testében világosan fénylő testecske van: a spóra, ami vel szaporodik" /Üveges József: A mikroszkóp és használata 123/ Vö. még: "Olyasmikről lesz itt szó, amelyek alapvetően megkülönböztetik a rakétahajtóművet mindenféle földi motortól" /Nagy Ernő: Tűzcsóva a világűrben 76/.

zett valamire vonatkozott, megnevezett valamire csak jelzős viszonyban. De szerepet játszhatott ebben az eltolódásban az irodalmi nyelv gyakorlata is. Az -ik végű névmásoknak ugyanis rendszerint nincsen többesük. Azért az írók, akik a népies nyelvvezekést követve az amely helyett az amelyik alakot szeretik használni, mikor az amelyik névmás többesére van szükségük, az amelyikek helyett inkább az amik alakkal élnek. Mivel így a gyakori használat folytán megszokták a többesben az ami vonatkozó névmásnak megnevezett valamire való vonatkoztatását, azért az egyes számban is kezdték vonatkoztatni az ami névmást megnevezett valamire. Azonban az írók a néptől eltérően meg akarván tartani a személynek és a nem személynek az irodalmi használatban uralkodó megkülönböztetését, az akik alakot megnevezett valamire nem vonatkoztatják, miként a nép, hanem csak az amik alakot. Mivel az amik alak megnevezett valamire való vonatkoztatásban nem osztja meg szerepét az akik, amelyikek alakokkal, mint a népnyelvben, az amik alak használata az irodalomban még nagyobb, mint a népnyelvben, s így egyúttal feltűnőbb is.

Az amik alakra is több példát találtam mind a sajtó, mint az írók nyelvében. Pl.: "Az öregasszony a sarokban ült. A zsákokon, amiket már megfoltozott" /Népszava 1960. szept. 11. 3/; "... ugyanakkor anyagi kár is keletkezhet, mert tönkreteszik a tartályokat, amiknek az ára 500 forint" /Dél-Magyarország 1960. nov. 6. 11/; "Vannak pillanatok, amik ebben a sokat látott, tapasztalt

művészen sokáig megmaradnak" /Népsport 1960. szept. 4. 4/; "Akik látták, jót nevettek rajtunk, mert azok a mozdulatok, amik természetesek a vörös salakon, annyira groteszkül hatnak a parlament perzsaszőnyegén" /Népsport 1960. szept. 25. 3/; "... hogy egyik helyen megrakodják olyan portékákkal, amik ott helyben nem kellettek, ..." /Tamási: Hazai tükrő 13/; "A meddő tehenek meg, amiket szintén beállítottunk hizásra, azok olcsóbbak" /Nagy Lajos: A tanítvány 246/; "Nagyrévi helyzetében, tudta, milyen meglepetések egy szegény fiatalember, egy diák számára azok a csodabogarak, amiket a nagyuri gazdaságokról hall" /uo. 347/; "... ott voltak a holmik tetejére beledobálva a százasok, amiket Feri ideadott" /Sarkadi Imre: Szf. II, 158/; "... hallgatta a töredezett hangokat, amikkel elsírta panaszát" /Balázs Anna: Szf. II, 119/; "... a külföldi olvasó előtt mindig kész formulák áthatolhatatlan halmazának tűnt, amelyben az ember legjobb idejét elégikus játékokra vesztegeti, amiknek semmi közük a természetéből folyó hiteles eszenvedélyekhez" /Élet és Irodalom IV. évf. 44. 7/.

1/ Horger véleménye szerint /Nyr. XXXV. 379/ a vonatkozó névmások a kérdő névmásokból fejlődtek. Főnévi kérdő névmásunk régente három volt; ki? mi? mely? Ma azonban már csak kettő van: ki? és mi? Tehát az amely és ami névmások használatában észlelhető eltolódásnak a kérdő névmások analógiás hatását kell látnunk. Hatással lehetett talán az alanyi és tárgyi mellékmondatok példája is. Ezeknek kötőszava csakis aki és ami, a jelzői mellékmonda-

té tehát szintén ez akar lenni.

Szerintem is ez lehetett az egyik fő oka a szóban forgó jelenségnek.

j/ A következő magyarázat azzal függ össze, hogy az ami vonatkozhat az egész mondat tartalmára is. Ilyenkor előfordulhat olyan eset is, amikor az ami érthető egy egész mondatra, ugyanakkor egy mondatrészre is. Ennek magyarázatát szintén lásd a következő fejezetben!

VI. Ahol - hol

A vonatkozó helyhatározószók használata jelzői mellékmondatokban akkor helyes, ha helyet jelentő főnévhez kapcsolódnak. Nagy J. Béla a következő példákat idézi /Nyr. LXXIX, 10/: "Kisded hajlék, hol születtem Hej tőled be távol estem!" /Kisfaludy Károly: Szülőföldem szép határa .../; "S a sirt, hol nemzet súlyed el, Népek veszik körül" /Vörösmarty: Szózat/; "Megköszönve ... A fészket, hol párja költ" /Arany: A fülemile/; "De ahol a hű lány terem, Azt a földet nem ismerem sehol sem" /népdal/. /Vö. még MNyR. II, 307./

Az ilyen típusú jelzői mondatok első kódexeinktől kezdve mindmáig szerepelnek az irodalomban. Ujságnyelvi és irodalmi anyagomból nézzünk egy-két példát! Pl.: "Iparunk földrajzi elhelyezkedésére a vidéki ipar egyenlőtlen eloszlása is jellemző. Azok a dunántúli és az Északi Középhegység mentén elterülő megyék /Komárom, Fejér, Veszprém, Nógrád, Heves, Borsod/, ahol legtöbb az energia- és nyersanyagforrás, aránylag fejlett iparúak" /Élet és Tudomány 1960.

okt. 23. 1355/; "Több ország, ahová a dicső Nagy Október katonái vitték el a szabadságot - mint például nekünk, magyaroknak is - kivált az imperializmus világrendszeréből, s a nemzeti felemelkedés, a szocializmus építésének útját választotta" /Dél-Magyarország 1960. nov. 6. 1/; "Mi kétszeresen örülünk: először azért örülünk, mert elfogadtak egy ilyen határozatot, természetesen azt is mondhatom, hogy csak ügyrendi határozatot hoztak a helyről, ahol ez a kérdés megvitatásra kerül" /Népszava 1960. okt. 15. 1/; "A szökevények ugyanis nem egyenrangúak a földnek azon a pontján, ahol a filmtörténet lejátszódik, az Egyesült Államokban" /Élet és Irodalom 1960. okt. 28. 7/; "Akkor kerültem abba a gyárba, ahol Gyurival megismerkedtem" /Bárány Tamás: Átok/ /Szf. II, 169/; "Én rémülten huzódtam a sarokba - a másik lakóék talán nem voltak benn /rettenetes dolog olyan lakásban élni, ahol még veszekedni sem lehet rendesen, mert a szoba másik oldalán mindent hallanak!/-, " /Veres Péter: Mostohaapa/ /Szf. I, 29/; "Néhány méternyire voltak abhoz a villához, ahol az asszony lakott" /Tóth László: A kamasz meg az asszony/ /Szf. I, 125/; "A felügyelő úr pedig betért abba a kocsmába, az országút és a rév között, ahol mi jártunk délután" /Mesterházi: Pár lépés a határ I, 139/.

Visszont helytelen, ha a vonatkozó helyhatározószókat nem helyet jelentő főnévhez kapcsoljuk. Pl.: "az a nép, ahol ..."; "Olyan kettős nyelvtani alakok, ahol ..."; A helyes mondatfűzés ez: "az a nép, amelyben vagy amelynek körében ..."; /Nagy J. Béla

i. h./.

Időhatározásban is előfordul néha a hol /ahol/, úgy, mint a francia où s a német wo, valamint megszorított jelentéssel a latin ubi /időt fejez ki a "hol nevet, hol sír"-féle páros mondatokban is, továbbá Faludinál ebben a fordulatban: hol-mikor = olykor-olykor, ottan-ottan//Simonyi, Köt. III, 10-1/. Pl.: "nyugszik reggel, hol virradt BB. 96; még megjön az idő, hol fűtetlen szobában nem lakom Pet. >Két testvér<; azokban az időkben, a hol fegyver csattogott /Kárm. Fejv. 132/. Ehhez hasonló példa: "Íly éjszakán, hol meghúzná magát A kőlykes medve is, ... /Lear/ Fűtetlen fejjel száguld /Vörösmarty Mihály: Shakespeare-fordítás/; Ott szedjék össze elszórt csontomat, Ha jön majd a nagy temetési nap, Hol ünnepélyes lassú gyász-senével És fátyolos zászlók kíséretével A hősöket egy közös sírnak adják /Petőfi/" /ÉrtSz. III, 315/.

A francia, német hatáson kívül tekintetbe vehető a hol /ahol/-nak időt jelentő szóra vonatkozó használatában Mészöly Gedeon következő magyarázata is /NyK: 48: 56/: "»Morte beate separor a te, dummodo nunc nunc crucieris<: Halállal boldogan válnám el tőled, fiam, mikor így kinzatól. Ily kötőszóval is lehetne: holott így kinzatól. A holott-nak megvolt ilyen szerepe a kódexek nyelvében. Nemcsak a helyhatározó, hanem az ilyen időhatározó holott-nak is megvolt a középmagyar nyelvben rövidebb hol alakja: »Mykeppen zolhattok yot, hol ty gonozok leegyetek?<: quomodo potestis bona, loqui, cum sitis mali? /Jord. K. 390, Máté, XII: 34/. A latin é-

nek dummodo kötőszavát tehát fordíthatta így középkori író, hogy: hol".

A mai nyelvben már nincs meg ez a kötőszóhasználat, így időt jelentő szóra sem vonatkozhat a hol /shol/.

VII. Amikor - mikor

Valamint a helyhatározó, úgy az időhatározó mondatok is szolgálhatnak jelzőkül egyes főnevek mellett, csak hogy ezek rendszeresen időt jelentő főnevek /vö. Simonyi, Köt. III, 29, Klemm i. m. 502, MMNyR. II, 307/. Pl.: "Eljön az az idő, amikor országaink népei és kormányai nemcsak békében, de barátságban is élnek majd" /Népszava 1960. okt. 15. 5/; "Abban a pillanatban, amikor kinyitjuk a palackot, az üvegben levő víz ... hirtelen kitágul" /Élet és Tudomány 1960. okt. 23. 62/; "Hánappi most 31 esztendő, olyan korban van, amikor Hidegkuti a formájának a caucsához ért" /Népsport 1960. nov. 20. 1/; "Soha, soha nem tudom én azt a percet elfelejteni, amikor megpillantottam!" /Bárány Tamás: Szf. II, 184/; "Azon a napon, amikor én egy kis jót teszek, végem van!" /Mesterházi: Pár lépés a határ I, 133/.

Fábián - Küves Béla /Nyelvi segédkönyv szerkesztők részére 47/ időhatározó kötőszóval olyan példákat is idéznek, amelyekben az amikor nem időt jelentő szóra vonatkozik. Pl.: "Olyan esetekben, amikor a mensevikek arra hivatkoznak, hogy ..."; "Olyan körülmények között zajlott le, amikor ..."; "Olyan szakaszok során, amikor nem teljesítik a tervet"; "Termelési viszonyaink jelenleg

olyan színvonalon vannak, amikor még nincs ...". Szerintük az ilyen esetekben a vonatkozó névmás értelmetlen is lenne.

Annak a magyarázata, hogy egyesek jobbnak érzik az időhatározó kötőszót, abban rejlik, hogy az idő- és állapothatározó gyakran egybeesik, s így használják állapotot kifejező szóra vonatkoztatva is az amikor-t.

Benkő László tulzának és nyelvszintelenítő hatásának tartja az amikor ilyen irányú terjedését, például az eset szóra vonatkoztatva is /Nyr. LXXXI, 334/. Pedig vannak olyan szavaink, amelyekre vonatkoztatva az amikor-t nem tartom helytelennek. Ilyen szó első sorban az eset - erre több példát is találtam -, ezenkívül a körülmény és az állapot. Pl.: "Az első eset, amikor hosszúra nyúlt beszélgetésünk során nem hittek szavainknak" /Népsport 1960. nov. 20. 3/; "A közgyűlés, felismerve, hogy olyan körülmények között, amikor a korszerű fegyverek romboló ereje és hatótávolsága korlátlan, a fegyverkezési hajszá folytatása óriási veszélyeket rejt magában a világ népeire nézve" /Népszava 1960. okt. 15. 5/; "A feszültségnek abban az állapotában, amikor az ember minden apróságot erősen szemügyre vesz, hiszen egy jelentéktelennek látszó kicsiny mozzanat is talán az életet vagy halált jelenti, egészen másképp mulik az idő" /Mesterházi: Pár lépés a határ I. 168/.

11

Alárendelés vagy mellérendelés

Van olyan vélemény, mely szerint az egyszerű mondat jobb, mint az összetett mondat, az összetett mondat szerkesztésében pedig jobb a mellérendelés, mint az alárendelés.

Nagy J. Béla ezzel az irányzattal szemben ezt mondja: "kerüljük a túlságosan hosszú, bonyolult, nehézkes mondatokat, akár egyszerű mondatok, akár összetett mondatok, s inkább világos szerkezetű összetett mondatokat írjunk, mint egymásra torló hosszú mondatrészekkel teletömött, ennél fogva nehezen érthető egyszerű mondatokat" /vö. NyFK. 243/. S bár sokan azt mondják, hogy az összetett mondatok közül a mellérendelést jobban kedveli nyelvünk, mint az alárendelést, megállapítása szerint: "nyelvünk kedveli bizony az alárendelést is a mondat szerkesztésben, sőt egyáltalán nem is lehetnénk el főlé- és alárendelés, azaz fő- és mellékmondatok nélkül. Annyi azonban igaz, hogy a mellékmondatok közül a vonatkozó mondat a magyaros szerkesztésben jóval ritkább, mint a latinban és más indoeurópai nyelvekben" /i. h. 244-5/.

Pintér Jenő egyoldalúan a következőket állapítja meg a vonat-

kozó mellékmondatokkal kapcsolatban: "Íróink súlyos hibája, hogy a vonatkozó névmásokkal kezdődő alárendelt mellékmondatokat sűrűn használják. Az aki, amely, ami, ahol, ahonnan nem egyszer elkerülhetetlen ugyan, de ha tehetjük, ne használjunk vonatkozó névmást. Ne feledjük, hogy az összetett mondatban a jó magyarság a mellérendelést kívánja, nem az alárendelést" /Magyar Nyelvvédeő Könyv 56/.

Pais Dezső szerint viszont: "- A felfogás, hogy a vonatkozó mondatfűzés idegenszerű és általában kerülendő, nem felel meg a nyelvtörténeti tényeknek, sem pedig a nyelvfejlődés természetes menetének: a bonyolultabb lelki jelenségek kifejezésére irányuló szükségletnek" /MNy. XXXIV, 128/.

A vitának, amely különösen a vonatkozó mellékmondatok körül forog, van bizonyos alapja. Ez nem jelenti azt, hogy a vonatkozó mondatokat teljesen kizsűböljük ki írásunkból, s hogy kerüljük a vonatkozó mondatokat, csak Nagy J. Béla szavai szerint: "Ügyeljünk a mondatoknak helyes viszonyítására, és ne írjunk vonatkozó mondatokat akkor, amikor nem helyénvaló" /i. h./.

Sokszor mellérendelő mondat kell a vonatkozó mellékmondat helyébe, mert a vonatkozó mondat a főmondathoz képest előidejű vagy egyidejű eseményt tartalmazhat, utóidejűt azonban nem, és gyakran a vonatkozó névmásos szerkezettel a mellékmondat előidejűvé válik s így értelmi zavar lép fel. Ezekben a mondatokban a vonatkozó névmás helyett személynévmást, mutató névmást, mutató határozószót, olykor személyragos határozóragot vagy ugyanilyen névutót használ-

lunk. Máskor pedig új mondatot is kezdünk.

Előfordul, hogy az alárendelő mondat helyes, de a vonatkozó névmás helyett más kötőszóra, másfajta alárendelő mondatra van szükség.

Néha jelzővel vagy értelmezővel is kifejezhetjük a más nyelvben vonatkozó névmással kezdődő mellékmondatot.

A következőkben részletesen megvizsgáljuk, hogy mikor helyes a mellérendelő értékű vonatkozó mondatok használata és mikor kifogásolható. Célszerűnek látszik ebből a szempontból elkülöníteni az aki, amely, ahol kötőszós, az amikor kötőszós és végül az ami kötőszós mondatokat.

Aki, amely, ahol

1. "Epileptikus rohamot kapott egy fiatalember, aki elesett és magával rántott több személyt is, akik a kerítés mellé zuhantak" /Ebből a mondatból úgy látszik, hogy a fiatalember előbb elesett el, azután kapta a rohamot és magával rántotta a kerítés mellé zuhant embereket, akik már előbb is ott voltak. Ezért helyesen így kell mondani: Egy fiatalember ... rohamot kapott, elesett és magával rántott másokat is. A kerítés mellé zuhantak/ /Halász Gyula, Édes anyanyelvünk 17-8/; "Megszerette a lányt, akit feleségül vett" /Ez azt jelenti, hogy csak az esküvő után szerette meg. Ezért helyesen: ... és feleségül vette/ /uo. 34/; "Felakasztotta magát B.J., akit holtan találtak" /Helyesen: B. J. felakasztotta magát. Holtan találták/ /uo. 35/; "N. volt az első felszólaló,

aki megbírált a vezetőség munkáját. Ezt úgy kell értenünk, hogy több felszólaló is bírálta a vezetőség munkáját, ezek közül elsőnek N. nyilatkozott; s hogy előtte is voltak felszólalók, de ezek a vezetőséget nem bírálták. Pedig esetleg csak arról van szó, hogy N. elsőnek szólalt fel, és megbírált a vezetőséget stb." /MMNyR. II, 418/; "A válogatott kapus tiltakozott Papp góljának megítélése ellen, s közben megsértette Vadas játékvezetőt, aki Grosicsot a 80. percben kiállította" /Népszabadság 1961. ápr. 4. 16/ /Ilyen szerkesztésben úgy lehet érteni, mintha a mérkőzés alatt két kapus szerepelne, az új kapus azt a játékvezetőt sértette meg, aki már előzőleg Grosicsot kiállította. Helyesen: ... megsértette Vadas játékvezetőt, /s/ ezért az Grosicsot a 80. percben kiállította/; Ilyen címet lehetne adni a következő hírnak: Besszű a villamoson: "A Nagykőrösi úton egy 54-es villamosnak nekiment Besszű. Czaga Istvánné 84 éves nő, akit a villamos ellökött. Kórházba szállították" /Esti Hírlap 1960. ápr. 10. 8/ /Helyesen: ... úgy, hogy a villamos ellökte/; Kétszoros balesetnek vehetjük: "A déli órákban a 64 éves Páncél Józsefné a Pálvax-köz és a Városház utca sarkán nem vette észre a beforduló teherautót; a gépkocsi elgázolta az asszonyt, aki nyílt bokatörést szenvedett" /Népszava 1960. aug. 2. 8/ /Helyesen: ... elgázolta az asszonyt, és az nyílt bokatörést szenvedett/. Hasonló példa: "Szabálytalanul haladt keresztül a Szabadkai úton Géczi Ágnes 11 éves tanuló ... Motorkerékpárjával ott közlekedett Németh Sándor, aki ugyan főkezett, de a

balesetet már nem tudta megakadályozni. Elütötte a kislányt, akit lábtöréssel szállítottak a mentők kórházba" /Dél-Magyarország 1963. márc. 24. 1o/ /Helyesen: Elütötte a kislányt, s azt lábtöréssel szállították kórházba/. - Érdekes, hogy az efféle mondatszerkesztések főleg balesetekről tudósító újságközleményekben fordulnak elő, az ilyen típusú híreknek divatos stiláris sajátóságaként.

"Felboncolták a fejét, amelyben három golyót találtak" /Helyesen: ... és három golyót találtak benne. Ugyanis előbb nem tudták, hogy golyót találunk benne/ /Halász Gyula, Édes anyanyelvünk 22/; "Hirtelen kopognak az ajtón, amely rögtön kinyílik" /Helyesen: ... s az rögtön ..., mert nem a kinyíló ajtón kopognak, hanem először kopognak rajta, azután nyílik ki/ /Nagy J. Béla i. m. 246/; "Az Ünnepek előtt 2 000 néprádió készült el, amelyeknek árusítását napokon belül megkezdik" /Helyesen: ... és ezeknek ..., mivel az első mondat azt jelenti, hogy csak 2 000 rádió készült el, amelynek az árusítását megkezdik, a többi még nem készül el/ /Fábián - Köves Béla i. m. 46/; "Ez az első teljes biográfia, amelynek első kötete megjelent" /Helyesen: Ez az első teljes biográfia. Most jelent meg első kötete. - Az első mondatot úgy lehet érteni, hogy ez az első biográfia, amelyiknek megjelent az első kötete, a többi biográfiák első kötetei nem jelentek meg/ /Halász i. m. 3o/; "Négytalálatos szelvényt tizenöt fogadónak sikerült kitöltenie, amelyekre egyenként 144 645 forint nyereség jut" /Népszabadság 1957. máj. 1o. 4/ /Ezek szerint már előre tudták, hogy egy-egy négytalálatos

szelvényre mennyi nyerezmény jut - Helyesen: ..., ezekre .../.

"Már ifjúkorában belépett a cégbe, ahol nagy sikereket ért el" /Igy azt jelenti, hogy a cégnél már előbb sikereket ért el. Helyesen: ... és ott .../ /Dangl János, Magyar nyelvhelyesség és magyar stílus 226/; "... annyira elálmosodott, hogy valahová bement, ahol lefeküdt és elaludt" /Nem helyes így, mert nem oda ment be, ahol lefeküdt, hanem ott feküdt le és aludt el, ahová bement. Helyesen: "... annyira elálmosodott, hogy bement valahová, lefeküdt és elaludt" /Halász i. m. 19/; "Az olasz kosárlabda szövetség tavasszal az Egyesült Államokba küldte, ahol egy hónapig tanulmányozta a tengerentúli edzésmódszereket és játékatílust" /Népsport 1960. nov. 20. 4/ /Helyesen: ... itt .../; "Jávából hét éves korában került Németországba, ahol Weimarban nevelkedett" /Magyar Ifjúság 1962. dec. 22. 6/ /Helyesen: ... s itt .../; "A tűzoltók gázálarccal mentek le a csatornába, ahol megtalálták a két munkást" /Népszava 1962. aug. 11. 1/ /Helyesen: ... s itt .../.

Ezek a példák valóban helytelenek voltak, ugyanis a vonatkozó névmás használatával előidejűvé vált mondat kétértelműsége, tévedésre adhat alkalmat. Ugy látszik, hogy ez a magyarázata annak, hogy egyes példákban úgy próbálják "szépíteni" a helytelen mondat-szerkezetet, hogy a vonatkozó mellékmondatba beiktatnak egy időhatározószót. Ez a határozószó van hivatva jelezni, hogy a vonatkozó mondat cselekménye később történik, mint a főmondaté. Pl.: "A nagas gáton Jones kis különbséggel legyőzte a bajnok Calhoun-t, aki

egy héttel később Európában kikapott Lauertől" /Népsport 1959. okt. 4. 2/; "A Clark Ádám tér és a Lánchíd utca torkolatában nem vette észre a közeledő autót, amely azután elütötte" /Esti Hírlap 1962. jan. 6. 6/; "Január 27-én, vasárnap délben, a Margit-hídon a járókelők a Duna jegén nagyméretű női táskát vettek észre, amelyet azután a tűzoltók kiemeltek" /Népszava 1963. jan. 31. 4/; "Ügyének kivizsgálása után került az idegklinika zárt osztályára, ahonnan azután megszökött" /Dél-Magyarország 1963. ápr. 12. 5/; "Sorait eljuttattuk a Vas- és Fémipari Dolgozók Szakszervezetéhez, ahonnan azóta megküldték az ön címére a kívánt felvilágosítást" /Népszava 1963. jan. 31. 4/.

2. Vannak olyan vonatkozó mondatok is, amelyek egyidejű eseményt tartalmaznak, sokan itt is helytelenítik a vonatkozó mondat használatát. Pintér Jenő Nyelvvédő könyvében ezt írja: "Az aki, amely vonatkozó névmással kezdődő mellékmondatokat lehetőleg kerüljük!" /10/. Simonyi szerint: "németes; latinos szokás, hogy minduntalan megszakítják a főmondatokat a vonatkozó mondat betoldásával" /Helyes magyarság 52/.

Ezt megint nem lehet egyértelműen elítélni. Az alá- és mellé-

Mintha hasonló szerepet töltene be a még határozószó is a következő mondatokban: "Mindkettőjüket életveszélyes állapotban szállították a Koltói kórházba, ahol még az éjszaka folyamán műtétet hajtottak végre rajtuk" /Népszava 1963. jan. 24. 8/; "Köteleznét, akit a golyó arcán sebesített meg, a mentők súlyos állapotban a Mária utcai klinikára szállították, ahol eddig még nem tudták kihallgatni" /Népszava 1962. dec. 30. 8/.

rendelésnek is lehet stilisztikai szerepe, és a stílus egyhangúságának elkerülésére nagyon is alkalmas lehet a két szerkezet változtatása.

"A parasztot Senyebikainak hívták, akinek a földjét megvette még két esztendeje Nagy Gáspár, de nem lett neki elég" /Szabó Pál: Isten malmai I, 6/ /~... s ennek ... vagy: Ennek .../; "Környey Bálint foglalkozására nézve tűzoltó-főparancsnok volt, de tulajdonképp a sárszegi társadalom hatalmas faktora, mindenkinek barátja, ismerőse, ki mindig, mindenütt jelen volt" /Kosztolányi: Pacsirta 4o/ /~Ő .../; "Az amerikai csapat, amely nagytudású játékosokból állt, 196 cm-es átlagnagassággal, kidolgozott technikával időnként korszerű kosárlabdát mutatott be, amelynek jellemző vonásai: viharos és biztos ellentámadások, felállt védelem elleni meggondolt játék, ahol a játékosok ügyesen hozzák helyzetbe társaikat a felugrással dobáshoz, egyszerű kettős kombinációs megoldás, az úgynevezett »leválás«, amikor az elzáró játékos a blokk végrehajtása után hirtelen kosárra tör és attól a társától, akinek védőjét elzárta, labdát kap, s azt nyomban értékesíti" /Népsport 1960. nov. 20. 4/ /A vonatkozó mondat helyett a mellérendelést vagy új mondatkezdést jobbnak tartom - ... ennek jellemző vonása ... -, mivel ugyanis túl hosszú a mondat/; "A hármas versenyre pénteken a Ferihegyi repülőtérrel elutazott a magyar csapat, amelynek tagjai: Markó, Held, Munkácsi stb." /Népszava 1960. okt. 15. 6/ /Jobb lenne itt is mellérendelés: ... ennek tagjai .../; "Nehru hangsúlyozta: az eljárás-jogi kérdések

mögött nagyon fontos politikai kérdések rejlenek, amelyekkel most a késői éjszakai órákban nem kíván foglalkozni" /Népszava 1960. okt. 7. 1/ /~... s ezekkel ... vagy: ... de ezekkel .../ /Ennek bővebb magyarázatát lásd később/; "E gyakran hiányzó körülményeket biztosítja az az eljárás, amely szerint a tő fenekén átluggatott műanyagcsöveket fektetnek végig, amelybe légszivattyúval levegőt nyomnak" /Élet és Tudomány XV. évf. 43. 1372/ /Helyette inkább: ... s ebbe ..., még helyesebben: ... s ezekbe ..., vagy: ... és beléjük .../; "A romániai egyetemi központokban nemrégiben tartották meg a tudományos diákkörök konferenciáit, amelyeken 150 beszámoló hangzott el a diákok tudományos kutatómunkájának eredményeiről" /Dél-Magyarország 1960. nov. 6. 7/ /~... s ezeken ... vagy: ... itt .../; "A vers, amelyről beszéltek, a »Lobogó« című helybeli irodalmi, kritikai és társadalmi hetilapban jelent meg, amelyet első számával most indított meg Huszka István mint kiadó és mint szerkesztő" /Nagy Lajos: Vadember 30/ /~... s ezt ... vagy: új mondat: Ezt .../ /de a vonatkozó mondat sem kifogásolható/; "Nemrég olvasott egy könyvet Byronról, melyben a költő arcképe is benne állt" /Nagy Lajos: A tanítvány 234/ /~... s ebben .../; "Őt nem vonták be a beszélgetésbe, amely különben is neki ismeretlen családi, rokoni és társalgási dolgokról folyt" /uo. 331/ /~... ez ..., de a vonatkozó mondat, minthogy mellékes körülményt fejez ki, szinte jobb/ /vö. az ami-vel kezdett mondatok/; "Szorongató, mert másodszor: Pukner fő hadi parancsnok levelet küldött nekünk, melyben a

katonák további állítását megtiltja és Háromszéktől is meghódolást követel" /Tamási: Hazai tükör 246/ /~... s ebben .../;

"Rohamosan terjed a játék a városokban, ahol sakk-klubok is alakulnak. A sakkozók kedvenc helye volt például a párizsi Café de la Régence , ahol többek között Voltaire, Rousseau, d'Alamber, Diderot, Robespierre és Turgenyev is megfordult" /Élet és Tudomány 1960. okt. 23. 58/ /Helyesebben: ... itt ..., ugyanis így az egyhangúságot is elkerülhetjük/; "Egyébként az étkezési szőlő fogyasztása 1956. évi adatok szerint Törökországban a legnagyobb, ahol évente átlag fél mássa jut egy-egy főre, ugyanakkor Görögországban 14 kiló, Olaszországban 11 kg, Portugáliában 7,3 kg, Franciaországban 5,6 kg, Hollandiában 0,6 kg és Finnországban 0,4 kg" /Élet és Tudomány 1960. okt. 23. 1364/ /A mellérendelés: ... itt ..., esetleg új mondat jobban kiemelné a gondolatot/; "Neki pedig kerülőnek szabad bejárása van mindenhová, még a dinnyeföldre is, ahová pedig a közönséges béresek, cselédasszonyok és a gyerekek a lábukat se tehetik be, csak úgy, ha pénzt visznek és vásárolnak" /Veres Péter: Mostohaapa/ /Szf. I, 21/ /~... ide .../; "Állok a Rákóczi út és a Múzeum körút sarkán, ahol mindig csúcsforgalom van, állok, mint valami fix pont a villamostól villamoshoz sodródó tömegben, állok a nyüzegésben, tűröm a lökdösést anélkül, hogy a lökdösőket látnám" /Népszava 1960. nov. 19. 3/ /~... itt .../; "Ennek lényege az, hogy egy vezetéken forró vizet préselnek a talajba, ahonnan a megolvasztott ként egy másik vezeték préselt levegő segítségével juttatja felszínre" /Élet

és Tudomány 1960. okt. 23. 1374/ /~... s innen aztán .../; "Keresse fel tehát a Tisza Állami Áruházat, ahol a fentiekén kívül rengeteg ajándékfélelenség közül válogathat" /Dél-Magyarország 1960. okt. 6. 11/ /~... itt .../.

Láthatjuk tehát, hogy sok esetben mindkét megoldás helyes, s teljesen egyéni szemlélettől függ, hogy mellérendelést vagy alárendelést használunk. Ha a második mondatban foglaltakat fontosabbnak tartjuk és ki akarjuk emelni, akkor használjuk inkább a mellérendelést.

Mindenképpen ajánlatosabb a mellérendelés, ha sok alárendelő vonatkozó mondat nehézkessé, zsúfolttá tenné a mondat szerkezetet. Például Balassa is megőrzi az efféle mondatokat: "Két mentőcsónakot bocsátottak le, amelyeken a legénység Mersey felé evezett, ahol a mentőcsónakra rátalált egy gőzös, amely azután a kikötőbe vontatta". Ezt a mondatot így szerkeszthetjük: "Két mentőcsónakot bocsátottak le s a legénység rajtuk Mersey felé evezett; Ott egy kis gőzös rátalált a mentőcsónakokra s a kikötőbe vontatta őket" /Helyes magyarság 109/.

Az akadémiai leíró nyelvtan az ilyen típusú mondatokról a következő megállapítást teszi: "A vonatkozó névmással vagy vonatkozó határozószóval bevezetett mellékmondat néha nem kapcsolódik szorosan, mondattani szempontból elég szervesen a főmondat névszói mondatrészéhez, annak tartalmát nem gazdagítja, hanem a főmondat-tól lényegében független, önálló gondolattartalmat fejez ki /vö.

II, 330-1. lap/. Ilyenkor a vonatkozó névmás vagy a vonatkozó névmási határozószó az elbeszélés folytatására szolgál, és mutató névmással, mutató névmási határozószóval vagy személynévmás megfelelő /esetleg kiegészüléssel/ alakjával helyettesíthető. A két mondat között gyakran kapcsolatos kötőszó is kerülhet. Általában jellemző az ilyen típusú mondatokra, hogy a főmondatban nincs utalószó ... - Az efféle mondatokat csak formailag tekinthetjük alárendelt mondatoknak. Tartalmukat tekintve különálló mondatok vagy kapcsolatos mellérendelő mondatok" /MMNyR. II, 398/. Megjegyzni még, hogy a vonatkozó névmásnak vagy a vonatkozó határozószónak efféle használatát hagyományos nyelvművelő irodalmunk helyteleníti. Legújabb nyelvművelő irodalmunkban azonban vannak, akik kevésbé szigorúan ítélik meg némelyik, azelőtt helytelenített mellékmondati típust. "/Ez a kérdés mindenesetre tisztázásra vár./" /1. no./. - Erre próbáltam az előzőekben magam is magyarázatot keresni.

3. Az efféle vonatkozó mondatok esetében előfordulhat, hogy mindenképpen az alárendelés helyes /amint már előbb említettem/, de a vonatkozó alárendelés helyett másfajta mellékmondattal is élhetünk. Ne használjunk időhatározó mellékmondat helyett vonatkozó mondatot! Pl. helytelen: "Úgy tesz mint a főpincér, aki átveszi a pénzt" /Helyesen: ... amikor átveszi .../ /Dengl János, Magyar nyelvhelyesség és magyar stílus 234/.

Latinos a vonatkozó névmással viszonyított célhatározói mellékmondat; pl.: "A bíróság szakembert küldött ki, aki a könyveket meg-

vizsgálja" /Helyesen: hogy .../ /uo./ /vö. még Édes Jenő: Men. VIII, 66; Nagy J. Béla: IskNym. 317/.

Okhatározói mellékmondat helyett se használjunk vonatkozó névmásos mellékmondatot! Pl.: "Utálok a fővényeket, akik csak a pénzüket szeretik /helyesen: mert csak a pénzüket szeretik/" /Nagy J. Béla: i. h./ /vö. még Édes Jenő: i. h., Dengl János i.m. 237-8/.

Balassa József azt írja, hogy latínosság a vonatkozó névmás használata egy másik kötőszó előtt. Pl.: "Kit mikor meglátott ... eh. mikor őt meglátta" /Helyes magyarság 109/; "Kivel miután találkozott ... eh. miután vele találkozott" /uo./ /vö. még Édes Jenő: Men. VIII, 65/. De Kelemen Béla szerint: "nem magyartalan a vonatkozó névmás illetén kapcsolata alárendelő kötőszóval /ha, mikor, midőn/: Olyan embert még nem láttam, kinek ha pénzt kínálsz, azt mondja: elég volt" /Jó magyarság 80/.

Amikor

1. Az amikor-ral bevezetett alárendelő mondatot máshogy kell elbírálnunk. Nem támad értelemzavar, ugyanis az amikor ilyen esetben legtöbbször és akkor, egyszer csak, stb. jelentésben egy- vagy utóidejűségben szerepel. Pl.: "Nem tudom, mióta lakhattak már a fejem fölött, amikor egy este csöngettek" /Thurzó Gábor: Amen, amen/ /Szf. I, 247/ /~... de ... csak csöngettek/; "Ha jól emlékszem, olyan bő két óra lehet a gyalogút Soprontól Brennbergig. Már majdnem a végén jártunk, már feltűnt a hegyek közt táruló fennsík az ódon bányásztelap, amikor arra figyeltünk fel, hogy éles autóberregés

hallatszik a hátunk mögül" /Mesterházi: Pár lépés a határ II, 172/
/~... s egyszer csak .../; "Emlékszem, aznap keltem fel először, az-
nap jutottam odáig, hogy át tudtam ülni az ágy széléről egy karos-
székbe, amikor jött a hír: Pesten kikiáltották a Tanácsköztársasá-
got! /uo. I, 173/ /~... és akkor ... vagy: új mondat/; "Már a vége-
felé járt a küldetésem, amikor egy nap Csepelről különös dolog hí-
re jött" /uo. I, 30/ /~... s akkor .../; "Mi még ott baktattunk Vácott
a Duna-parton, amikor a városi fegyveres testületeket riasztották"
/uo. I, 97/ /~... s már akkor .../; "Megy keresztül a gyerekricsaj-
ban hullámozó téren, mikor váratlanul egy labda gurul feléje" /Nép-
szava 1960. okt. 15. 2/ /~... s akkor .../; "Már sápadtan tünedez-
tek a csillagok, mikor Heinz átizzadt kabátjában, véreres szemekkel,
tulságosan is merev háttal odaállt unokafivére elé, elkérte tőle a
buzgón keringőző fiatalasszonyt, és derekát átölelve ünnepélyesen
bekisérte a házba" /Bihari Klára: A hordó/ /Szf. I, 51/ /~... ak-
kor .../.

2. Az amikor-ral bevezetett mellékmondat a főmondatban alig,
alighogy szóval együtt közeli utóidejűséget tartalmazó eseményt is
kifejezhet /vö. ÉrtSz. I, 201/. Pl.: "Alig raktuk le a szobában fel-
ső kabátunkat, amikor kopogtak az ajtón, és belépett Achmed elv-
társ, Öreg akadémikus barátunk tatár gépkocsivezetője" /Gergely Sán-
dor: Emberek között/ /Szf. II, 275/; "A reggeli nap alig ragyogott
fel, mikor a kinti mozgás felkeltette" /Balázs Anna: Az özvegy/ /Szf.
II, 117/; "Még jóformán fel sem ébredtem, amikor csöngettek" /Thurzó

Gábor: Amen, amen/ /Szf. I, 249/.

3. Az amikor is kötőszóval együtt is előfordulhat. Ennek különleges stílusértéke van. Egy kissé keresetté, régiessé, Unnepélyessé teheti a stílust. Pl.: "Londonban úgy tudják, hogy az angol kormányfő magánminőségben még egy napot tölt majd Rómában, amikor is felkeresi Gronchi köztársasági elnököt és XXIII. János pápát" /Esti Hírlap 1960. nov. 22. 5/; "Könczei már az ágyban feküdt s szavakra ide-oda igyekezett fordulni, majd bámulni kezdette a gyenge gyertyavilágot, mikor is bevallotta, hogy a költemények nincsenek meg, mert azokat valamennyit, otthon egy adóhajtó leányának adta, örök emlékül" /Tanási: Hazai tükör 177/.

Ami

1. a/ Az ami névmás vonatkozhat az egész mondatra is. Ezt is sokan hibáztatták. Pl.: "Jóízűen felkacagott, amit ritkán szokott tenni". Ebben a mondatban az ami-t névmás a főmondat egész tartalmára vonatkozik, vagyis a "kacagás"-t akarja éreztetni, de ezt a szót nem mondtuk ki a főmondatban, hanem csak odaértjük, ezért Édes Jenő szerint nem is vonatkoztathatunk rá jelzői mellékmondatot. A gondolatot értelmesen így kell kifejezni: "Jóízűen felkacagott, pedig ezt /t.i. a kacagást/ ritkán szokta tenni" /Men. VIII, 63/.

Általában latin és német hatásnak tulajdonítják az ami-nek egész mondatra való használatát, s még Dengl János /i. m. 228/ is, aki pedig elismeri az ami-nek dologra, főnévvel megnevezett fogalomra való vonatkoztatását, azt mondja, hogy az ez, az mutató névmás-

sal kapcsolatos mellérendelt mondat helyesebb, mert a magyar inkább szereti a mellérendelést".

Nagy J. Béla szerint is: "Az ami névmásnak az egész mondatra /az állítmányra/ vonatkoztatása kétségtől idegenszerűség: »Megijedt, ami nagy hiba volt«. Így magyaros e mondat: »Megijedt, e ez nagy hiba volt« vagy: »Megijedt, ez pedig nagy hiba volt«" /MNy. XLIX, 485/.

Az ami-nek az egész mondatra vonatkozó használatát azonban védte Galambos Dezső /Nyr. XXXVI, 59-61/ és Orbán Gábor /A magyar nyelv 129/.

Galambos Dezső azt mondja, hogy ilyen esetben a mi /a régiségben ki és mely is/ egyértékű ezzel: amely dolog, amely körülmény. S nem tartja helytelennek a relatívumnak ilyen használatát, szi-rinte az egész mondat tartalmára való vonatkoztatása nem feltűnő idegenszerűség, hanem a mai művelt magyar nyelvhasználatában gyökerezik. Idegenszerűségről csak ott lehet szó, hol magának a relatívumnak a használata idegenszerű.

Orbán Gábor is ezt írja: "Csak az ami névmás használható, ha az egész mondat tartalmára utalunk vele: A sekrestyés megzörgette a kulcsokat, ami azt jelenti, föl is út, le is út. Az ilyen beszéd természetesebb és nem kevésbé magyaros, mintha azt mondanók: Ez pedig azt jelenti, ..." /i. h./.

Kelenen Béla /Jó magyarság ² 79/ is azt mondja, hogy az ami vonatkozhat az egész főmondatra, s ez nem hibáztatható, feltéve, hogy

a vonatkozó mondat és a főmondat közt szorosabb összefüggés van:

"A nevemet nem hallotta sohasem, aminek csak örültem. De már ehelyett: A spártaiak megölték Ágis királyt, ami náluk hallatlan dolog volt - helyesebb: ez pedig náluk hallatlan dolog volt".

Érdekes ehhez hasonlítva az ÉrtSz. megjegyzése az ami-re vonatkozóan. Nem kifogásolja, ha az ami az előző mondat egész tartalmára vonatkozik, de már az ellentétes mellérendelt mondat helyett álló ami-s mondatot csillaggal jelzi /I, 199/. Ennek magyarázatát lásd később!

Itt megint csak ugyanezt lehet megállapítani, hogy mellérendelés és alárendelés között különbség van. A mellérendelés jobban kiemel, nyomatékosabbá teszi a gondolatot, ugyanakkor lazább is a kapcsolat a két mondat között. Az alárendelésnél szorosabb a kapcsolat, de nem olyan lényeges a mondanivaló, kevésbé nyomatékos. Ezt szem előtt tartva kell nézni ezeket a mondatokat is. Pl.: "Mindketten a földre zuhantunk, és ő átfonta vastag karjaival a derekam, amitől úgy ropogtak a csontjaim, mintha az egész testem fűzfaveszszőből fonták volna" /Rideg Sándor: Szf. II, 78/ /~.... ettől aztán .../; "Sikerült is vagy háromszor leköpnöm, amitől annyira megvakult, hogy csaknem felrobbant" /uo./ /~... de ettől .../; "Röviddel ezután a Kelet-Ázsiából hazafelé tartó 10 ezer tonnás, Leipzig teherhajóval találkoztak, ami persze kölcsönös lelkes üdvözléssel járt" /Dél-Magyarország 1960. nov. 6. 6/ /~... ez .../; "Kétségtelen, nagy problémát jelent az edzésnapok emelése, a ter-

helést ennek ellenére emelnünk kell, amit csak úgy tudunk megoldani, ha felhagyunk a hagyományos edzés módszerekkel, kísérletezünk, újat hozunk a rendelkezésre álló idő gazdaságosabb kihasználására" /Népsport 1961. nov. 20. 2/ /~... de ezt ... tudjuk .../.

b/ Vannak olyan ami-s mondatok, melyek csak hozzátoldást, közbevetést, mellékes körülményt fejeznek ki, s nem oly nyomatékosak, mint az és ez-zel kezdettek. Pl.: "Amikor férjét hasztalan próbálta leszoktatni az ivásról, elvált tőle - bírói úton - ami errefelé nemigen szokás" /Népszava 1960. júl. 13. 4/; "Hát én nem is bántottam többet Papp Mihályt, ami helyes is volt, mert két esztendő múlva, midőn az öreg atya egyik lelkünk lett nekünk a harcban, akkor bezzeg megbántam volna" /Tamási: Hazai tükör 280/; "És hogy megszűntünk - ami hiszen lényegében őt igazolta - ki tudja, nem fordítja-e most még azt is ellene a börtönigazgató?" /Mesterházi: Pár lépés a határ I, 98/; "Ha már van házasság a világon, ami szerintem helyes, akkor jobb minden férfinak minél előbb megnősülnie" /Nagy Lajos: A tanítvány 355/.

A hozzátoldást kifejező ami-vel bevezetett mondat néha önállósulhat. Pl.: " - Aló! Utána! Fogd meg mán! - szóval így történt, hogy Cseppentőéknél jércepaprikás volt vacsorára. Ami hétfőn este parasztnál, mindenképpen szokatlan dolog" /Szabó Pál: Falusi történet/ /Szf. II, 190/; "Kivéve, ha a jérce belé nem esik a csávába, rá nem hág a tehén, rá nem lép a ló ... avagy ... rá nem hurokolódik az ostor a nyakára. Ami egyszer esik meg az ember életé-

ben, de leginkább egyszer se" /uo./; "Az Ön leányának nem felelt meg, hogy az illető hölgy a táncművészet csillaga, s kijelentette, hogy ... kifejezte abbéli kívánságát, hogy ... önagysága a kora reggeli órákban távozzék ... Most először nézett vissza az asszonyra! - Ami természetesen meg is történt" /Móricz: Fáklya. 1963. I, 228/.

c/ Az efféle vonatkozó mondatok stilisztikai szerepe még jobban kidomborodik, ha együtt szerepelnek egy mellérendelő mondatdal, ugyanis így ennek tartalma sokkal hangsúlyozottabbá válik. A nyomaték világosan a mellérendelő mondatra helyeződik át: "Nyugodt volt, ami nem csoda, de bölcs is akart lenni, és kettőnk között ingadozott, hol az én pártomat fogta, hol Gergely mellé állt" /Nagy Lajos: A tanítvány 439/; "Ugyanis a fiatalember polgári családoknál zongoraleckéket is adott, ami némelyek szemében különös lehet, de hogy a marosvárosiak a zenész kétféle foglalkozását nem találták összeférhetetlennek, az talán még dicséretükre is válhat" /Nagy Lajos: Vadember 96/; "Huszonnégyen jegyezték elő az Aranykönyvtár -at, ketten az Én Könyvtáramra fizettek elő, kilencen a Milliók Könyvére és a Világtörténetre eddig tizenegyen, de még tart erre a szervezés, ami - nem hisszük, hogy nagyon sok rábeszéléssel párosulna" Népszava 1962. aug. 4. 2/; " - Kezét csókolom - mondtam halkán, s léptem volna kissé közelebb hozzá, hogy mindenáron sikerítsek valahogy egy búcsúcsókot, ami úgy éreztem, a hozzámbujása után mégiscsak kijár -, de ő védőn maga elé emelte a ke-

zét" /Bárány Tamás: Csigalépcső 90/.

Ez lehet a magyarázata annak is, hogy Kelemen Béla és az ÉrtSz. is az ellentétes mellérendelő mondatot kifejezőbbnek találta ellentétes kötőszóval, mint ami-s vonatkozó mondattal.

Különösen szembetűnő a különbség, ha a vonatkozó mondat ez, és ez kezdetű mellérendeléssel együtt jelentkezik. Pl.: "Pokol Tamás egyébként ugyanígy helyesen következtetett, mint a fogalmazó: A szökevények tudják, hogy hétfő reggelig hiába keresik Wurmot Szombathelyen, valószínű, hogy addig Győrben rostokoltak. Igen ám, de most uton lehetnek. Előbük kell vágni Szombathelyre! Ha ők azok, ami egyre valószínűbbnek látszik, és ha nem is hamis nyomnak hagyták a levelet - ez pedig egyre kevésbé valószínű; majdnem biztos, hogy Gönyű volt az elterelő irány - akkor Szombathelyen verembe esnek! ..." /Mesterházi: Pár lépés a határ II, 159/; "Keresztanyám aztán olyan édes örömmel fogadott - hogyné, egyedül neki mertem vágni a jeges pusztaságnak; ezt nem minden kisleány tenné meg! - Hogy tán még meg is csókolt, ami már ilyen nagyobb fiúcskánál - hat-hét éves forma lehettem - ritka dolog volt arra mifelénk" /Veres Péter: Szf. I, 17/; "Egyébként maradok régi /ez nem baj/, egyszerű mind öreg /ami már baj/ tisztelője" /Nyr. LXII, 59/. Nagy J. Béla idegenszerűnek tartja az ami-nek ilyen használatát /vö. Mny. XLIX, 485/. Szerintem a mondanivalónak megfelelően nagyon jó árnyalati különbséget éreztet a két megoldás.

d/ Vannak előrevetett ami-s mellérendelő értékű vonatkozó

mondatok is. Ezeknek meg szemben az előbbiekkel szinte kiemelő szerepük van. Érdekes az elhelyezkedésük is. Közvetlen a kötőszó után, de az egész mondat előtt állnak. Pl.: "A munka oroszlanrészt - mondta Kádár János - Hruscsov szovjet miniszterelnök személyesen végezte: pozdorjává zuzta az imperialisták taktikáját, jobb körülményeket teremtett a leszerelési tárgyalásokhoz és - ami a legfontosabb - a Szovjetunió nyilatkozatát a gyarmati kérdés napirendre tűzésére mindenkinek el kellett fogadnia" /Népszava 1960. okt. 15. 1/; "Vitájukra sportszerű keretek között tettek pontot, olyannyira, hogy azóta nagyon jó barátok. S ami még ennél is több, azóta talán ők a miskolci Földes Ferenc Gimnázium legjobb vivói" /Népsport 1960. nov. 20. 2/; "Sőt, ami a támadások indítását, a támadások kibontakoztatását illeti, nagyjában és egészében az is jól ment. A játéktér középső harmadának átjátszása ezuttal jóval gyorsabb, és ami nem kevésbé fontos, jóval pontosabb volt, mint a múltban" /Népsport 1961. dec. 15. 1/; "Következő állomásunk a Ferencváros volt. - Igen sok, 107 labdarugócsapat játszik a kupáért - mondja Varga József - de ami még öröndetesebb, 54 röplabdacsapat is alakult" /Népsport 1960. nov. 20. 5/; "A zivatarok heves esőzésekkel és villámlással érkeztek. Tegnap a hajnali órákban - és ami különös: éjjel - az ország ellenkező szögletéből jelentettek felhőszakadásokat" /Esti Hírlap 1962. jun. 22. 6/; "Ivanovics Antal reggelig dolgozott. Akkor lefeküdt aludni. Délután kelt föl. Éppen vasárnap volt. Lement a kávéházba, megkávézott,

azután - ami szokatlan volt az ő programjában - visszament a lakására" /Nagy Lajos: Vadember 147/; "Mandarin szinte látta, hogy isznak, sőt ami furcsább, magát is látta köztük" /Moldova György: Szf. I, 101/; "És ami a legsúlyosabb: a párt egysége évek óta egyre bomlott" /Gergely Sándor: Szf. II, 263/; "Ezek azt hiszik, vagy ami még rosszabb: azt próbálják elhitetni, hogy a XX. kongresszus legfőbb és legsürgetőbb tanulsága a teljes garnitúra-csere" /Urbán Ernő: Szf. I, 285/; "Sőt! ami a legmeglepőbb: lánnája van neki!" /Bóka László: Karfiol Tamás 18/; "S ami a legszomorúbb és csakugyan biztos jele annak, hogy lelkiileg öregszem: már nem is vagyok kíváncsi rájuk" /Bárány Tamás: Csigalépcső 101/; "S ami a legszörnyűbb volt: nemcsak az iskolai órák teltek ebben a feszélyezett, viszolygó hangulatban - mert azt még el lehetett volna viselni -, hanem a délutánok és esték is, hisz itt már bentlakó növendék voltam" /uo. 74/; "Micsoda undorító csalás volt, a képzeletnek milyen idegtépő játéka: Edit karjából Mártáéba hullva eszmélni ... S ami még szörnyűbbé tette: nemcsak magamat csaltam meg, kifosztottam vele Mártát is" /uo. 169/; "Mégis a magyar nyelvészeti füzetek kiadását a szakbizottság és a minisztérium részéről nem jellemezte elég tervszerűség: az egyik oldalról megjelentek olyan - a maguk nemében egyébként kitűnő - munkák, amelyek az egyetemen leadott tananyag céljait nem szolgálják közvetlenül, másrészt nem készültek el, sőt - ami majdnem olyan nagy baj - konkrét tervbe sem igen kerültek olyan kézikönyvek, amelyeknek a hiányát az egyetemi oktatás, tanár és hall-

gató a legközvetlenebbül érzi" /MNy. LV, 336/.

Helyzetüket tekintve hasonlítanak az előbbiekhöz az ami azt illeti-féle tekintethatározói mellékmondatok. Az akadémiai leíró nyelvtan a következőket írja ezekről: "Az efféle mellékmondatok jelentős mértékben különböznek a határozói mellékmondatok átlagától. Ezek ugyanis szintaktikailag kissé szervetlenül vezetik be az utánuk következő főmondatot, általában nem tartalmazznak lényeges mondanivalót, hanem inkább időnyerő, előkészítő töltelékként szerepelnek az összetett mondatban" /MMNyR. II, 389/ /1. részletesében Tompa József: Nyr. LXXX, 443/.

2. Az ami-s vonatkozó mondatok között vannak olyanok is, amelyek egy mondatrészre, főnévvel megnevezett dologra vonatkoznak, de ezek is kifejezhetők mellérendelő mondattal. Pl.: "Hiszem, hogy megszűnik a hűvös viszony a két ország között, ami annak következménye, hogy az Amerikai Egyesült Államok hatóságai esztelen cselekedeteket hajtottak végre:" /Népszava 1960. okt. 15. 5/ /~... ez, vagy: új mondat/; "Tapasztalatszerzésre azonban bőven lesz lehetősége, ami 1962. május 31 után - amikor megállapodása lejár - itthon tud majd hasznosítani" /uo. 6/ /~... ezt + tárgyas ragozás/; "... azután Barth három percen belül eltűnt: - emögött valami izgalmas eseményt sejtett, aminek a közeljövőben be kell következnie" /Nagy Lajos: Vadember 128/ /~... s ennek .../; "Az út mellett ... vad patak vonult, minek a vize csekély volt ugyan, de a medre igen ki vala a futó víz alatt vájva ..." /Tamási: Hazai tükör 84/ / En-

nek .../; "Mi más ösztönzést adhatott volna embereinek, mint pénzt? Pénzt és - hivatali előmenetelt, ami végül is szintén a pénzt jelent" /Mesterházi: Pár lépés a határ II, 80/ /~... s ez .../; "Így hát az öreg tizennégy koronán élt a feleségével; ami még mindig édeskevés, s az időközben bekövetkezett pénzromlás folytán napról-napra kevesebb" /uo. II, 199/ /~... pedig ez .../; "... de a fiucska az apjától valami nyavalyát örökölt, amibe kéthónapos korában belepusztult" /Bihari Klára: Szf. I, 51/ /~... és ebbe .../; "Azt a mostohaapám nem engedte meg anyámnak, hogy négy krajcárt adjon egy liter szedett tejért, ami neki nem étel, csak lélötty volt, mert pálinkaszerető ember lévén, semmibe nézte a tejet, amiért pedig én halálos voltam" /Veres Péter: Szf. I, 9/ /~... ugyanis ez .../.

Természetesen itt is hangsúlyozni kell, hogy ezekben az esetekben is a korábban tárgyalt szempontok szerint kell vizsgálni az alárendelés és mellérendelés problémáját. A mondanivaló fontossága, a gondolat erősebb kiemelése stb. dönti el, hogy mellérendelés vagy alárendelés.

Eddig tehát láthattuk, hogy az ami vonatkozhat az egész mondatra vagy egy mondatrészre /főnévvel megnevezett dologra/.

3. Előfordulhat olyan eset is, amikor az ami érthető egy egész mondatra, ugyanakkor egy mondatrészre is. Pl.: "Nagy vita következett, ami nem volt izlésen szerint" /Thurzó Gábor: Szf. I, 267/; "Kiadós eső esett, ami jót tett a vetésnek" /Szabó Dénes egész mondat teljes tartalmára vonatkoztatja az ami-t/ /i. m. 155/;

"Sajnálatos, hogy 93 berendezés teljes javítását el kell halasztani kazánhiány miatt, ami nagy gondot okoz a házkezelési igazgatóságnak. Ugyanis kereken 5 000 négyzetméter fűtőfelületű kazánt igényeltek, aminek a felét kapták meg" /Népszava 1960. okt. 15. 8/; "Annál nagyobb a kereslet a csemegeszőlő iránt, ami az inyozebb igények, a kulturáltabb életmód terjedésével magyarázható" /Élet és Tudomány XV. évf. 43. 1364/; "Bár nem látja a kutyán kívül senki, a hibás lábnak megadja bőven a tiszteletet. Amit bizony meg is érdemel a láb, mert hiszen egyedül annak köszönheti, hogy idáig kimaradt a háborúból" /Tamási: Szf. I, 365/; "Szóval ki akar próbálni a fiatalember, de hát nagy számár szegény, mert olyasmivel akart ijesztetni, amittől én nem félek, ahelyett, hogy például békát csempészett volna a zsebembe, amitől viszont a guta megütött volna ..." /Nagy Lajos: A tanítvány 339/; "Környeyt öblös hahota fogadta, ami az elnököt meg is illeti" /Kosztolányi: Pacsirta 49/; "Szívjuk meg hirtelen az üveg száját. Köd keletkezik benne, ami az üveg mellé tett tükörben jól megfigyelhető, főleg, ha az üveg mögé valami sötét felületet teszünk mint háttér" /Élet és Tudomány 1960. okt. 23. 63/.

Ez a tény is hozzájárulhatott ahhoz, hogy az ami főnévvel megnevezett dologra vonatkoztatva elterjedjen az amely rovására. Legalábbis ez az út is elképzelhető, hogy az ami egy egész mondatra vonatkozva, a mondatban különösen egy mondatrészhez kezdett kapcsolódni. Majd a gyakori használat folytán az ami-nek egy konkrét do-

logra való vonatkozása lehetővé tette, hogy az anely névmással egyenrangú szerepet betöltve, főnévvel megnevezett dologra is utaljon.

Mindenképpen helytelen azonban ennek fordítottja. Egyesek valószínűleg hiperurbanizmusból az egész mondatra vonatkozó ami helyett anely-et használnak. Rácz Endre a Dél-Magyarország című napilap nyelvhasználatáról szólva a következő példákat hozza fel: "Ugyanebben az évben építették a gőztávvezeték hálózatát, anely ugyancsak fordulópont volt" /1961. szept. 24. 3/; "A kisvasút tizenöt korszerű, négytengelyes kocsit kapott - melyet némelyek nem értékelnek kellően" /1961. okt. 1. 7/; "A következő évben tovább fejlődik a vállalat, jelentősen megnő gépkocsiparkja, anely magával hozza a teherforgalom újabb növekedését" /1961. nov. 14. 3/ /A Dél-Magyarország c. napilap nyelvhasználatáról 27/.

SZÜRETI FÜRT c. elbeszélés-gyűjtemény

			MELY	AMELY	MIKOR	AMIKOR
		VERES PÉTER: MOSTOHAAPA	—	7	—	29
		GODA GÁBOR: A KÖKLER	—	11	—	3
	amely -	TERSANSZKY J. JENŐ: KI-KI KÖTELESSÉGE SZERINT	—	2	—	2
1.	a/	GERGELY SÁNDOR: EMBEREK KÖZÖTT	—	6	—	12
	- amikor	FÖLDEAK JÁNOS: FÉRFIÚT	—	2	1	11
		RIDEG SÁNDOR: KRISTÓF MINT MAGÁNZÓ	—	3	1	11
		THURZÓ GÁBOR: AMEN, AMEN	1	5	—	12
	b/ amely, mely - amikor, mikor	ORAVECZ PAULA: VASLEPCSŐ	1	2	1	6
		TÓTH LÁSZLÓ: AKAMASZ MEG AZ ASSZONY	2	—	13	—
	mely -	SZABÓ ISTVÁN: PAJKOSKODÓK	2	—	5	—
2.	a/	KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL: JÓ VÉR	15	—	7	—
	- mikor	MOLDOVA GYÖRGY: MANDARIN, A HÍRES VAGÁNY	1	—	12	1
		SZEBERENYI LEHEL: OTTHON	10	1	3	—
		HERNADI GYULA: A CSILLAGSZEKER KOESISA	1	—	7	1
	b/ mely, amely - mikor, amikor	BALAZS ANNA: AZ ÖZVEGY	2	1	14	1
		BIMARI KLARA: A HORDÓ	3	3	7	2
	amely -	ILLES BÉLA: VÁLÁSZÚTON	—	2	4	4
	a/ - amikor,	CSERES TIBOR: RIZA SORSA	—	2	2	2
3.	mikor -	KARINTHY FERENC: DURICH EMIL SZÜLETÉSNAPJA	—	1	12	8
	- amely,	PALOTAI BORIS: ÖT TÁNYER	2	4	—	3
	b/ - amikor	MOLNAR GEZA: TÁNC	1	1	—	3
		GERGELY MIHÁLY: CSALÓDÁS	1	2	—	9
	amely -	DOBOZY IMRE: KIS EMBER, NAGY EMBER	—	1	4	—
4.	a/ - mikor	KASSAK LAJOS: HOSSZÚ AZ IDŐ HAJNALIG	—	3	1	—
		SZABÓ MAGDA: KARASSZÓ	—	5	39	1
	mely -	ILLES ENDRE: AZ UTOLSÓ BUNÁS	3	—	—	19
	b/ - amikor	TANÁSI ARON: VILÁGLÓ ÉJSZAKA	21	4	—	1

	aki	ki	amely	mely	ami	mi	ahol	hol	ahonnan	honnan	ahová	hová	amikor	mikor	Főnévvel megnevezett dolog- ra vonatkozik			
															amely- mely	→ %	ami- mi	→ %
Magyarország irásban és képtben 9. kötet	47	-	175	1	10	-	23	1	-	-	1	-	25	5	176	97,2	5	2,8
Földes Anna: A giccs az irodalomban	68	-	92	17	41	-	14	-	-	-	-	-	15	9	109	96,46	4	3,54
Elet és Tudomány (1960. okt. 23.) xv. évf. 43. sz.	9	-	71	10	8	-	18	-	1	-	1	-	20	-	81	96,4	3	3,6
Iskolai nyelvművelő	37	3	128	34	18	1	12	-	-	-	1	-	20	8	162	96,4	6	3,6
Weber Antal: A magyar regény kezdetei	74	11	208	281	195	-	30	3	2	-	-	-	53	6	489	95,9	21	4,1
Dr. Horváth Lajos: Háromezer kilométer Afri- kában	62	-	292	-	89	-	83	-	9	-	13	-	321	21	292	93,9	19	6,1
Elet és Tudomány (1963. márc. 17.) xviii. évf. 11. sz.	14	-	56	2	9	-	4	-	-	-	-	-	11	1	58	93,55	4	6,45
Nagy Ernő: Tűzcsóva a világűrben	12	-	109	8	34	-	10	-	-	-	-	-	36	-	117	87,32	17	12,68
Öveges József: A mikroszkóp és használata	12	-	63	-	38	-	4	-	1	-	1	-	11	-	63	67,74	30	32,26
<u>Összesen:</u>			77,2	22,8									94,11	8,89	1547	93,42	109	6,58
			%	%									%	%				
		* idézet	* idézet				* idézet	* ahon- nét					* ami- korra ** Zami- korra	* 2. idé- zet				

	aki	ki	amely	mely	ami	mi	ahol	hol	ahonnan	honnan	ahova	hova	amikor	mikor	Főnévvel megnevezett dologra vonatkozik			
															amely- mely	→ %	ami- mi	→ %
Petőfi Népe (1963. márc. 17.)	29	-	33	8	5	-	9	-	-	-	1	-	8	1	41	97,6	1	2,4
Népszabadság (1963. márc. 15.)	32	3	73	5	14	1	10	-	-	-	1	-	13	3	78	97,5	2	2,5
Magyar Nemzet (1963. márc. 16.)	40	1	67	3	8	-	8	-	-	-	-	-	27	1	70	95,9	3	4,1
Népszabadság (1962. dec. 6.)	49	-	70	2	14	-	11	-	1	-	-	-	22	1	72	94,74	4	5,26
Dél-Magyarország (1960. nov. 6.)	19	3	41	29	7	1	6	-	-	-	1	-	6	1	70	94,6	4	5,4
Népsport (1960. nov. 20.)	51	-	65	6	19	-	14	-	1	-	-	-	43	-	71	92,2	6	7,8
Esti Hírlap (1960. nov. 22.)	25	-	31	1	7	-	12	-	-	-	1	-	10	-	32	91,4	3	8,6
Petőfi Népe (1962. nov. 6.)	16	-	29	10	6	-	6	-	1	-	-	-	12	-	39	90,7	4	9,3
Népszava (1960. nov. 19.)	37	1	57	1	16	-	9	-	-	-	-	-	20	-	58	90,6	6	9,4
Esti Hírlap (1963. márc. 16.)	19	-	30	3	11	-	5	-	-	-	-	-	9	-	33	86,84	5	13,16
Népszava (1960. okt. 15.)	33	3	42	3	20	-	5	-	-	-	-	-	16	3	45	81,8	10	18,2
Petőfi Népe (1962. nov. 9.)	28	1	23	2	20	-	7	-	-	-	-	-	10	-	25	67,57	12	32,43
<u>Összesen:</u>																		
			88,49	11,51									95,15	4,85	634	91,35	60	8,65
			%	%									%	%				

	aki	ki	amely	mely	ami	mi	ahol	hol	ahonnan	honnan	ahova	hová	ahová	hová	ahová	hová	Főnévvel megnevezett dologra vonatkozik			
																	amely-mely → %	ami-mi → %	ahol-hol → %	ahonnan-honnan → %
Nagy Lajos: Vadember	154	1	71	1	74	-	5	-	-	-	2	-	67	1	72	81,8	16	18,2		
Bóka László: Karfiol Tamás	203	7	30	111	123	2	22	1	2	-	4	1	61	241	141	81,5	32	18,5		
Tamasi Aron: Hazai tükör	220	327	54	397	287	127	66	70	4	6	4	5	51	15	451	81	110	19		
Illés Gyula: Ebéd a kastélyban	233	-	175	24	155	-	36	1	4	1	11	-	119	24	199	79,28	52	20,72		
Németh László: Lányaim	238	-	207	75	250	-	50	-	2	-	5	-	140	6	282	78,33	78	21,67		
Szabó Magda: Alarcosbál	180	-	74	3	198	-	19	-	-	-	8	-	28	193	77	71,96	30	28,04		
Nagy Lajos: A tanítvány	143	2	42	38	123	-	15	-	-	-	4	-	85	14	80	66,1	41	33,9		
Szüreti fűrt című elbeszélés-gyűjtemény	277	22	70	67	192	4	68	1	5	1	12	2	188	156	137	63,4	79	36,6		
Bárány Tamás: Csigalepcső	101	1	33	1	103	-	17	-	2	-	3	-	93	1	34	45,95	40	54,05		
Mesterházi Lajos: Párlépes a határ	229	-	48	2	172	-	61	-	4	-	2	-	174	7	50	34,5	95	65,5		
Timár Máté: Asszonycsere	151	1	1	21	114	-	29	1	-	-	11	-	150	6	22	25,88	63	74,12		
<u>Összesen:</u>				52,11 %	47,89 %								63,52 %	36,48 %	1545	70,84	636	29,16		
		x id.		x id.		x id.		x id.	x ahon- nét x hon- nét				x ahon- nét x hon- nét							

SZÜRETI FÜRT CÍMŰ ELBESZÉLÉSGYŰJTE-
MENY

	aki	ki	amely	mely	ami	mi	Főnévvel megnevezett dologra vonatkozik			
							amely-mely → %	ami-mi → %	ahol-hol → %	ahonnan-honnan → %
KOLOZSVARI GRANDPIERRE EMIL	13	7	-	15	8	-	15	88,2	2	11,8
TAMASI ARON	5	-	4	21	9	1	25	86,2	4	13,8
SZEBERÉNYI LEHEL	10	13	1	10	5	3	11	84,6	2	15,4
VERES PETER	29	-	7	-	8	-	7	63,6	4	36,4
SZABÓ MAGDA	13	-	5	-	15	-	5	50	5	50
KASSÁK LAJOS	13	-	3	-	5	-	3	50	3	50
FÖLDEK JÁNOS	11	-	2	-	7	-	2	40	3	60
ILLÉS BELA	2	-	2	-	6	-	2	40	3	60
RIDEG SÁNDOR	6	-	3	-	10	-	3	30	7	70
TERSAINSZKY J. JENŐ	2	-	2	-	11	-	2	22,2	7	77,8
KARINTHY FERENC	17	-	1	-	9	-	1	14,3	6	85,7
SÁRKADI IMRE	2	-	-	-	12	-	-	-	6	100
MESTERHÁZI LAJOS	6	-	-	-	4	-	-	-	4	100